Núm. 118

Tomo 10

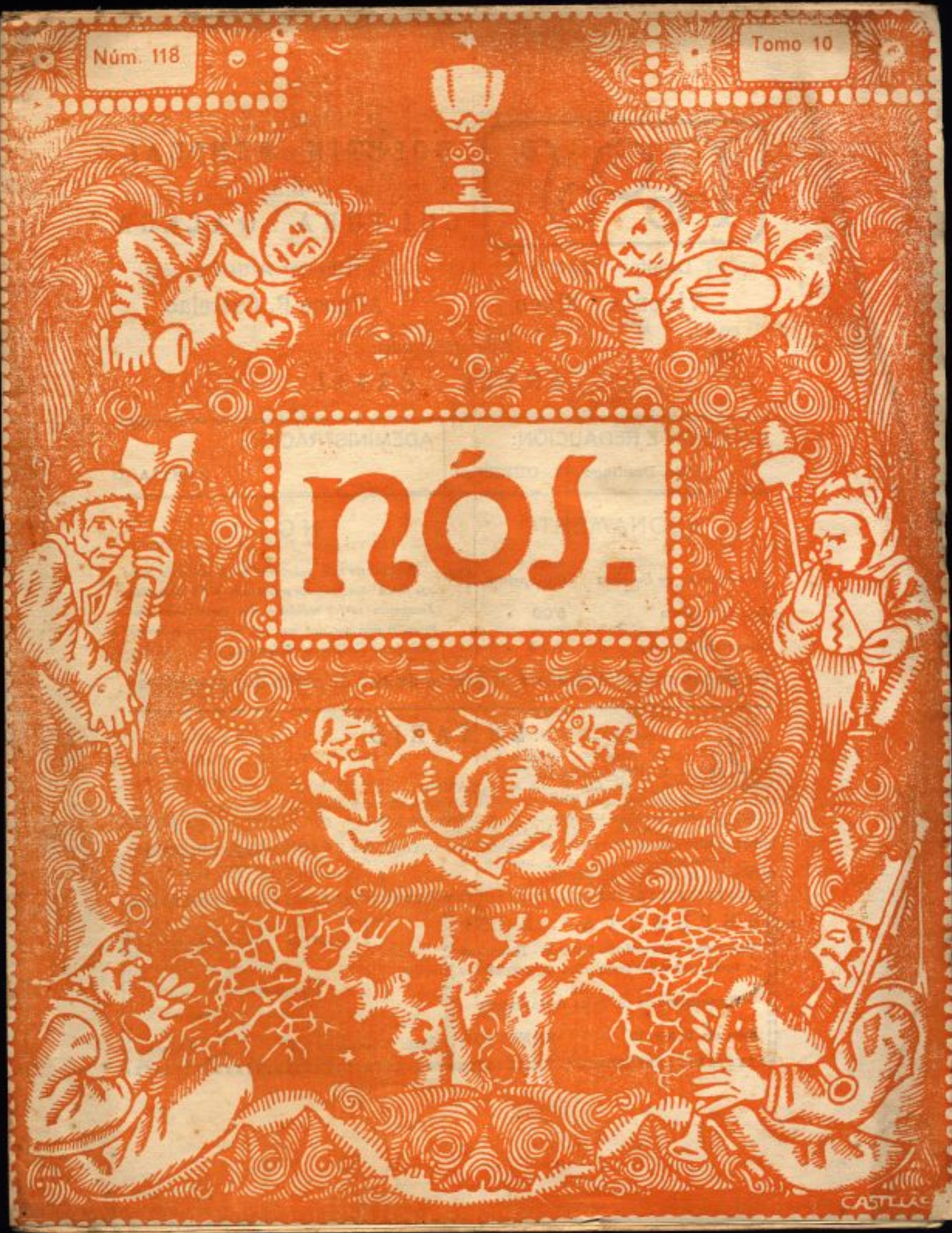

NÓS

BOLETÍN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

Direitor Literario
Vicente Risco

Direitor Artístico
Alfonso R. Castelao

Adeministrador
ANXEL CASAL

DIREICIÓN E REDAUCIÓN:
Sto. Domingo, 47—OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
SANTIAGO

ABONAMENTO

Doce númaros, na Península	6'00 *pesetas.*
Fora da Península	8'00 »
Númaro solto	0'70 »

NOTA

Este boletín non pubricará mais orixinás qu'os que foran direitamente solicitados pol-a Direición. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

Os pagos son adiantados e os gastos de xiro de conta dos suscritores

SUMARIO

CODIO, por R. CARBALLO CALERO.
A ESCADEIRA DE JACOB, por E. BLANCO AMOR.
FALAN OS DE RIBADEO, por FRANCISCO LANZA (proseguimento).
CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS.—V. A TERRA DE LOBEIRA, por FLORENTINO LÓPEZ CUEVILLAS e XURXO LORENZO
ÍNDICE CULTURAL E ARTÍSTICO DO RENACIMENTO GALEGO, por FRANCISCO F. DEL RIEGO. (proseguimento).
OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS.

IMPRENTA "NÓS"
Facturas - Estados - Libros - Revistas e toda crás de traballos tipográficos
Trasmitanos os seus encárregos
Rúa do Vilar, 15 SANTIAGO

Vicente Risco
Abogado
Santo Domingo, 47-2.º Ourense

nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano XV ✦ Ourense 15 de Outono de 1933 ✦ Núm. 118

C O D I O

Por R. Carballo Calero

Era nas mans de Deus coma un paxaro
nas tolas de un rapaz. O vento insomne
da devoción enchíalle as recónditas
corredoiras da alma de un antergo
e seco horror; os que outro tempo foran
vieiros de frores que as pusadas mainas
da doce nai acugulaban, tépedas,
de músicas de abalo, son agora
foscas estradas de pavor, sagradas
catacumbas de horror, longas i escuras
gorxas dos cans famentos da piedade.
Nos ollos cheos de un lameiro verde,
sulcado pol-o vieiro do asubío
dos carros que camiñan
a senda do salouco,
vive agora unha roxa labarada,
chama espeitral do inferno presentido.
Cada pasada é un esmoronamento
de aquel que a tiña tan lixeira e ingrave
que os cegos lle dicían:
Unha esmola, irmanciña!
Xa na sua boca o codio aa miseria
pedra é de maldición, e longo berro
de anguria en vez da cántiga frorida.
Xa esqueceu o seu beizo aquil surriso
que deseñaba no seu rosto a vista
da carne fresca das rapazas roxas.
Grises, igual que a pedra
de San Martiño, os ollos,
fungos de soidade e desespero
embázanllos e lixanllos.
A través do neboeiro da sua vida
tensa de agora pol as touzas mestas
do prego duro cazador da gracia,
lembra outra vida de fazulas craras,
cando antre as erbas, cazador de grilos,
ceibaba o chafarís de un aturuxo.
Vieiros de mel da relembranza!; ao cabo
a verde aldeia, os familiares sinos
e a amizade do pucho rebuldeiro.
Bulreiro, Deus entón era un petrucio
que se reía no deilar das fontes
e falaba na língua dos labregos.
Agora Deus fala en latín. Seulleiro,
está no cabo dunha infinda escada,
cunha barba fluvial e filosófica.
Scientia rerum per altiores causas.
Sobre Santo Tomás desfalecía,
roxos os pes de procural-o Esquivo.

TRES CAPÍDOOS DE

A ESCADEIRA DE JACOB

Novela inédita de E. Blanco Amor que axiña pubricará a Editorial NÓS[1]

CAPÍTULO I

JACOB DESCOBRE O SEU PERFIL

«...e soñou, e unha escadeira que estaba posada na terra e a súa cabeza tocaba ao ceo...»

Xénesis, 28 - 12

N-ESTO foi que Jacob deixou a comodidade ortopédica do sillón da barbeiría do Club Cerealista. Apañou a sua silueta esguía nunha ollada integral de dezaseis espellos e gorentouse un anaquiño na decote renovada satisfaición de descubrir seu perfil sin ter que estarricar os ollos nunha fuxente olla da lateral, pra poder apañalo en toda a sua pureza xudea.

Metéraselle na chola que tiña un «perfil lírico». Non abranguía ben cabalmente o siñificado de tales verbas. Pro o feito misterioso da sua xusta posición, facía o cavilar máis da conta. Un perfil lírico... Un perfil lírico.... Perfil de grandes cousas. Perfil para chantarse na coqueteria inmorrente dunha medalla. Perfil proal ouceador de pasados mañás, que non finaba de acadar e reducir a xustas siñificaciós intraverbales, como pedíalle a sua concreta mentalidade semita. Sentía que o descobrimento do seu perfil íballe aportar cousas novas e fazañosas para a sua vida. Sentía que aquel perfil era novo, recén descoberto, dáballe xa topadas na vida con golpes xordos, punxentes e sin ferida, de coitelo cego. Aquel perfil era como un irónico mascarón de proa, abrindo novas singladuras na sua vida valeira. Aquel perfil... ¡As 11.30!

Deitou na mán da masaxista —pálpebras de sulfato, beizos de chuchamel de celuloide— na man de manicura —artificioso engado de cereiría— na man de grom —ouro, roxo, mouro— polícromos billetes, limpos e noviños coma bicos de neno, e sortiu á rúa, quebrada na sua recta lonxedade de aceras converxentes, por trapezoides de lus caídos da irregularidade das azoteas.

O «Rolls» niqueado e gris, espriguizábase a par da saída. Jacob recadou voante e palancas; o arranque eléctrico zuniu co-a laiante xenreira de sempre e o auto esbarou pol-o asfalto canturrando un ar fácile a base d'un ritmo de seis cilindros e do cigueñal millor equilibrado da Terra.

E Jacob voltou a matinar e a ollarse tanto e tanto de perfil, cos ollos d'adentro, que cando chegou á Bolsa Gandeira, tiñaselle tamén virado a alma e fixéraselle tan esguía e perfilada que tivo, pol-a pirmeira vez, un pouco, como si dixéramos noxo de meterse n-aquela ágora dos millonarios, donde íl era escintilante e ben gabado tribúo.

CAPÍTULO II

$^{3}/_{5}$ DESCONTRA $^{3}/_{5}$. $^{2}/_{3}$ DESCONTRA $^{2}/_{6}$. - ?...

O vrañedo ceo porteño era unha peneira a esfarelar luz e máis luz. Estaban moendo no ceo, unha lumiosa fariña antártica, debulladora de perspectivas, ben axeitada pra escachárese no froute do casal da Bolsa —XVIII colunas dóricas, grandioso timpano dun neoclasicismo rastacoiro, con símbolos adiposos da Gandeiría e da Agricultura. Nos tetos de mármore da nai Ceres i-encol do caduceo d'un Mercurio con face de larchán, as brancas e arrúlantes pombas ceibaban seu guano medievalista e iconoclasta.—

Jacob entrou. Home de imaxes plásticas, sentiu arelas de tirar de chaquet alí mesmo, no hall, e sacudirlle todo aquel enfariñamento lumioso que a mañán deitáralle enriba. Somelláballe indecoroso e pouco dino da seriedade industrial, entrar con todas aquelas faiscas d'ouro que a carnavaleira e novísime

(1) Estos Capídoos corresponden á parte da novela feita no ano 1926.

rica da mañán botárelle, ás presas, enriba dos hombreiros. O rumor das subastas, grato á sua ánima coma unha sinfonía, enlazóuno e sentouno no escano, espido de meditaciós trascendentaes. A voz do rematador entolecía pegando, como un paxaro cego, descontra as paredes inhóspitas. Os números fervíanlle na gorxa, coma si fixera gárgaras co as pezas en folga d'unha Bourrougs X. 327 mod. 1930. Un decatábase que se contiña de carraspexar, pro que de boa gana o faría pra arrincar dos entrefollos da gorxa aqueles grauciños de quebrados ingreses que se pegaban como obleas nos endemados recóvedos da laringe.

—Señores: Temos un lote de 5.000 becerros Shorthon engordados. ¡Pedigree garantido! Ceibes d'aftosa e de todo andacio. Son da cabaña «Blue Star», nacos de sementales irlandeses. ¿Canto valen por libras? ¡Postas, señores, postas! ¡¡Son da «Blue Star»!! Pedigree garantido. ¿Canto valen señores?

Un fumazo de números abafaba o ambente. As cifras escadaban o ar tépedo de cigarros e toupaban, coma foguetes, nos ouvidos dos mercadores. As primeiras postas caían coma as primeiras pingas dun ttebón.

Jacob abriu a sua carpeta de coiro dina marqués en procura do parte que recibira, aquela mañán de Smithfield, coas derradeiras ordes pra merca de carne en pé. —Con presa crecente, catou todol-os departamentos forrados de gamuza bermella; peteirou á todol os broches d'ouro cos dedos nervosos, polidos coma picos de paxaros paraguaios. E n isto foi que acorouselle o xesto, fechou o cartapacio e tirou da petaca un cigarrillo loiro - .

¿Cómo decía o radiograma, que agora mentaba velo aberto coma unha gargallada, esquecido enriba da mesa do almorzo? Jacob percisaba non perder un minuto nin un lote pra complir as ordes d'acaparamento que tiña recibido dos seus representantes «MARTIN SONS Ltd.» Algo lembraba. Cartos traseiros enfriados $^{3}/_{5}$ contra $^{3}/_{5}$ os australianos. Os dianteiros, por stone de 8 libras $^{2}/_{3}$ descontra $^{2}/_{6}$... ¿Pro cal eran os prezos de demanda dos seus competidores da Swift Ltd.? ¿A como fechara o Mercado a Término, de Sidney? ¿Que se decía en Londres?

Estaba perdido. Non tiña outro remedio senón ir él mesmo a conquerir o parte, cuia clave desconecida até pol-o seu segredario privado, contiña a compra máis importante do ano. ¡Nin pensar n-eso! Denantes de que andivese tres centos metros de rua, xa o remate estaría finado.

As postas subían con axilidade acrobática. O rematador e os concurrentes ollaban, a cada oferta, pra Jacob Edelstein, a quen o espionaxe gandeiro, sindicaba como o poseidor da mais outa orde de merca. Os prezos chegaran a sua máisima tirantez. O rematador cuspía xa as mesmas cifras, n-un ritornello obsesionante. Jacob, home de imaxes plásticas, sentia que as olladas de todos chamuscábanlle a roupa e voábanlle encol dos beizos coma moscas famentas, agardando unha cantidade pra botárense enriba d'ela e mazmirlla, e moerlla con aguilloazos de miudas fraiciós de schelling. O rematador barallaba no silenzo cupular i-ecoante do recinto grandioso. As suas verbas martelaban muros e corazós. Jacob erguéuse de vagar, e o silenzo podíase pesar ao milígramo. Aca dou seu bastón d'abedul branco e saiu, cortando o ambente mesto, que cuasi o inmovilizaba, coa sua face proal e distinguida. Detrás da semente do seu manífico e calado mutis, agromaban os comentarios.

Perdera por un esquezo idiota, a pirmeira batalla comercial da sua vida. ¿E non tería culpa d'aquel esquezo a sua manía, recén estrenada, d'andar matina que te matinarás n-aquel gallo embruxado do seu «perfil lírico»?

CAPÍTULO III

COMPRIMIDO D'UNHA EVOLUCIÓN

Entre a finura académica do seu cabán do mais puro Heplewhite Jacob Edelstein matinaba na sua vida. Sentía que as ideas afinábanselle n-aquel recolleito dormitorio. Desbotábase unha calma fina e musical d'aquelas paredes d'un gris cinza entonado; e as malas cavilaciós enredábanse na grinalda da cornisa, nos acantos dos capideles, i esvaíanse nas curvas pompeianas dos mobeis Adams que por certo foran de Lord Merrill e que Jacob meecáralle a Lipton, de Lon-

dres, en L.2.000, postos no barco. ¡Unha tolería!

Alí estaba enriba, do secretaire aberto, a «radio» que recibira facía tres noites, mentras ceaba no Majestic, na compaña loira e obesa do representante da Oslo Kompaniet, dándolle os retoques finaes a un negocio d'esplotación do salitre no Neuquén. Decía o parte: Inespricabre neglixencia asunto Shorthons. Stop. Ditectorio acordou sesión estraodinaria pedirlle renuncia Stop. Comisiós liquidadas L98.000. Stop. Entregue negocios Compañía Continental. Stop. Vai carta.—Thompson, gerente. Levi Sons».

Dempois de leelo, Jacob escoitara os plans da industrialización do salitre que con profundidade de datos técnicos espúñalle o Doctor Nordborg, da Oslo Komp., co mesmo intranquio desacougo con que consentía que lle caisen nos ouvidos as pingotadas d'éter que ceibaba a jazz adoecida do restaurán; i-én troques puña grande ceidado en mordisquelar o rabo d'un xazmín que ripara da solapa, n-un xesto incoscente e súpeto. Ao cabo d'uns minutos erguérase d'un chouto, asombrando a gravidade escandinava do seu invitado e, dando unha disculpa de mínima verosimilitude, sortira para a rua, en frac, esquecendo sombreiro e paletó; montara no Sumbean charolado, que era seu compañeiro noiturnio e arrincou co-a velocidade d'un mal pensamento, Avenida de Maio abaixo. Total un choque que lle esfarelara os guardabarros diantei os, 15 multas por velocidade e un rillote, vendedor de xornaes c'unha perna esnaquizada. E decir 7.450 pesos. Aló estaban nun asento da Caixa de Pagos Inmediatos.

¿Era aquelo vida? ¿Estaba cerio Jacob de vivir? A sua profesión de comisionista donáballe fácilmente 100.000 dólares en 10 meses, descontando os dous de vacacións que non entran na anada comercial. ¿D'ro que máis lle daba? Certamente, tiña comodidades. Boa casa, os millores mobeis de Bos Aires —a gabada coleción de vargueños mudéjares, os vintetantos tipos de sillas Queen Annie, o comedor tallado pol as propias máns do segundo Chippendale, o salón francés, con pezas de Riessener de Oeben, e Boule; as louzas de Vieux, Marseille, Sevres e Saxonia; as porcelanas brancas de China, Meissen e Capodimonte; as alcatifas crásicas e os tapices de Pergan, Chiraz, Mossul, Afgan e Bokara Nas vitrinas do grande hall americano a misturanza híbrida e medoñenta das momias aztecas; pedras labradas pol os mayas roubadas nas cibdades yucatecas. Uxmal, Chinchen Itzá... Sarapes, ponchos, vinchas, cinturós, arreos, armas e voleadoras: orfebrería ecuestre dos gauchos e obras mestras dos teceláns calchaquís e dos silenzosos habitantes do outo Cuzco. No grande comedor de gala, pratería ingresa do século dezaoito, grandes tapices sobre diseños do van Meulen; gabado bodegón de Hondekoeter enriba do apara lor; os mobeis manuelinos tallados en jacarandá, que foran do Baron Rio Preto, embaixador portugués na corte da Reina Victoria; a coleición das filigranas do Bósforo; a dos garnidos búlgaros; os grandes kelims tecidos nos vals dos Cárpatos pol-as noivas dos cazadores...

Pro todo aquelo ¿qué tiña que ver co-a vida? ¿que sotil difrenza había entra sua lediicia de coleicionista o mercar un vaso novo co a do seu segredario —24 anos atléticos— cando mostráballe os trofeos conqueridos no «four» de regatas do Roving Club? ¿Qué desemellante filiación habia entre o seu contento ao conquerir unha baixa de tres puntos n un remate de gando e o da sua estenografía cando avisoulle cos ollos baixos, emocionados de himmel que tiña pensado de se casar co corredor de troques de moeda ameri ana? Non collía dúbida. Entre a sua fanfarrona gabanza de ter alugada unha das millores mozas do mercado galante de Buenos Aires, e o bico que ollara donarse no gardaroupas dos empregados a telefonista e o rapaz do correio, había unha evidente lonxedade, pouco fácile de encher cos 100.000dólares da anada comercial. E así en todo. Habia unha vida de cousas desintresadas e finas, de impulsos xenerosos e delicados que el non conecía nin sospeitaba siquera. Unha vida de feitos incoercibles e sotiles que non tiña moito que ver co diñeiro. Había que descobrir tamén esa curva lírica que presenta a vida por encima do seu perfil material.

Tiña Jacob que sacudir de enriba da sua alma, aquelas teorías do Dr. Krumm, que

formaran a base da sua educación, en col da siñificación moderna do diñeiro. As teorías d'aquel home mefistofélico, que disparaba millóns escudado na sua barba porca e no seu chaquet roído, foran a coluna de fogo na perspeitiva da sua mocedade. O diñeiro, e mais ainda a intuición do seu valor espritoal, era pra Jacob unha forza psicolóxica nova que tiña d'influir definitivamente, na fisonomía do noso ciclo hestórico. El tivera pra sí, que dende o punto de vista do seu tempo, era un home tan importante coma un inventor ou un xenio científico, e mais importante que un filósofo ou un poeta. Para él os pensadores non eran mais que os tratadistas ou os ordeadores da vida *creada* pol-os homes d'aición. Operaban sobro dos cadáveres dos fenómenos e dos feitos que foran deixando ao longo dos camiños de ferro do tempo eles, os homes d'aición, os homes dinámicos, os homes que movían flotas e provocaban as guerras sin heroismo, das que sempre resultaban os promoteres gananciosos. Jacob nacera desposido de ese fondo de sentimentos básicos —amor, sacrificio, solidaridade— arredor dos que xira o tio vivo da vida espritoal.

FALAN OS DE RIBADEO

(NOTAS FOLKLÓRICAS E LEISICO-GRÁFICAS RECOLLIDAS N-ISTA VILA)

POR FRANCISCO LANZA.

(Conclusión)

Maragato:

Maragato, pato,
unha zoca i-un zapato
—
Maragato, pato,
fillo d'unha cincha,
cando o galo canta
o maragato rincha.

Xastre:

Ollo de xastre, compás de carpinteiro.

—¿Onde vas, xastre piolloso,
sin tixeira e sin dedal?
— Vou sentar o cú no tallo
para ganar un cochino rál.

O xastre dí, cando lle dan papas:
¿Papas á un home d'oficio?
Pape o demo á quen as fixo.

Sete xastres fan un home,
catorce fan un testigo,
e fan falta vint'e oito
para firmar un recibo.

O señor Cotarelo Valledor dá no seu «Cancioeiro da agulla», como recollidos en Ribadeu, os seguintes cantares referentes ôs xastres, ningún dos cuaes nos foi dado ouvir ôs vellos d'agora:

Aquel xastre do Vimio,
aquel xastre enfuchipado,
vai fuxindo no monte,
vai fuxindo de aquel rato.

Xastre, xastre, camisa c...
o c... che coseron con sete puntadas.
Xastre, xastre, faime unha monteira
¡que o demo te arrastre por unha silveira!

Xastre, xastre fozón e larpeiro,
dácame as sobras do meu terzopelo,
farasme un mantelo e duas manteliñas,
¡lévete o demo dos pelos pra riba!

Xastre, xastre,
o demo te arrastre;
que chova, que neve,
o demo te leve.

POBOS E XENTES

Abres.—Aos d'este pobo chámaselles *lateragos.*

Arante.—Díselles aos veciños d'esta parroquia: *¿És d'Arante? O demo que te levante.*

Castropol.—Castropol, corral de vacas;
as Figueiras, de cabritos;
a Veiga, de folgazáis;
Ribadeo, de señoritos. (1)

Figueiras.—Aos veciños d'esta vila asturá chámaselles *pixotos* e *pixotius*.

Lugo.—«De Lugo, nin boa besta nin bón burro».

Meira.—«En Meira, nin boa xente nin boa feira».
«De Meira, tropa lixeira».
«Xente de Meira, que vai pr'a feira».

Piñeira.—Os veciños de Piñeira son (en opinión dos de Vilaselán) *os papeiros*.

Rinlo.—Os ri·legos, porque falan coa *ese*, chámaselles *sorosos;* na festa do seu patrón, San Pedro, comen *casón cosido, casón asado, casón estofaao, casón mechado* e *casón encasolado*.

Vilaselán.—Pr'os de Piñeira, os de Vilaselán son *ceboleiros*.

REFRAIS

Agrícolas. Do tempo:

Ácada porco chégalle o seu San Martiño.

Bendito mes qu'empeza con Todos Santos i-acaba con San Andrés.

Cando a Candeloria chora, medio inverno vai fora. (Á este refrán repricase: «Que chore, que deixe de chorar, medio inverno ta por pasar»).

Cando a gaivota vai pr'a terra, coll'a brosa e fai estela.

Cando a gaivota vai pr'o mar, colle o arado e vai á arar.

Cando o Mendigo pon o capelo, todal as vellas mexan (ou tembran) de medo.

—Cando marzo maia, maio marcea.

—Chuvia en maio, a mexadiña dun rato.

—En Abril déixame durmir, que en maio de meu me caio.

En maio inda a vella queima o tallo.

En maio, todo espigado.

En xaneiro, berza vella val carneiro.

En xaneiro, mete obreiro.

Maio, pardo; San Xohán, craro.

O Antroido, coas suas malas artes, botou á San Matías fora do martes.

O día de Santa Lucía mengua a noite e medra o día.

O día de Santa Lucía medra o día a pasadiña dunha galiña.

O millo, no polvo, i-o trigo no lodo.

O que en maio se molla, en maio se enxuita.

O vendaval trai o vaso na mau.

Qué altas, que baixas, en Abril son as Pascuas.

San Matías anda co Antroido ás porfías.

San Migueliño das uvas maduras, muito me tardas, pouco me duras,

Tras de maio ven San Xohán.

Vaite, Febreiriño corto, cos teus días vinteoito, que si tiveras máis catro, non quedaba can nin gato.

De conduta:

Á cada un o seu, decía o que roubaba.

A curiosidá é boa pr'a roupa.

Á mal tempo, bón sembrante.

Amiguiños sí, pro o porco pol o que val.

A Pascua, con quen quixeres; o Antroido co'as tuas mulleres.

Á rico non debas i-a pobre n-ofrezas.

Arriciros somos e no camiño nos atoparemos.

Besta parada non gana xornada.

Cada roca o seu fuso, cada terra o seu uso.

Cando Dios da, da pra todos.

Deixade ao mestre anque seña un burro.

D'estes carneiros non se rapa outra lá («Cuando pasan rábanos»)

Donde letras falan, barbas calan.

Entre sebes e paredes, vede ben o qué facedes.

Fai ben e non mires á quén.

Fianza en Dios, qu'é santo vello.

Fillo fuche, pai serás: cal fixeres toparás.

Gárdame na casa i-eu te honrarei na praza —di a roupa.

Morrendo i-adeprendendo.

Naide naz aprendido.

(1) Este cantar é mol semellante á outro que recolle o «Cancionero Gallego» de Pérez Ballesteros, no que se insulta é Villalba, Vilanova e Mondoñedo.

No cobrar vai a ganancia.
Non se pode repicar y-andar na procesión.

O boi, pol-a corda, y-o home pol-a palabra.
O casado, casa quer.
O malo, calalo.
Onde irás, boi, que non ares!
O papel y-a muller, hastra o cu lles hai que ver.
O que ha de leval-o demo, poñerllo â porta.
O que lle has de dar ô rato, dallo ô gato.
O que non se fai o día de Santa Lucia, faise o outro día.
O que paga, descansa. (Pro mais descansa o que cobra, engaden)
O que quita e non pon, logo chega ô fondón.
O que ten tenda, que ll'atenda, e se nón que a venda.

Palabra e pedra solta, non teñen volta.

Quen contas non bota, contas n'atopa.
Quen d'elas ten, d'elas perde.
Quen pariu, que arrole, e se non pasar sin home.

Sabe un ao que chegou e non sabe ao que chegará.
Soprar e sorber non pode ser.

Todo ta ben se a morte non ven.
Traballo feito, bén pares.

Val mais onza de trato que libra de traballo.
Val mais ter que desear (repricase m... no teu paladar).

Da hixiene. Da saude.

Auga corrente non mata a xente, auga parada ta envelenada.

Con pan e viño ándase o camiño.
Con peras, viño bebas.

Dixolle o leite ô viño: Vente pr'acó, meu amigo.

O ben y-o mal a cara sal.

Se queres chegar a vello, garda aceite no pelello.

Todo doe pra sanar, menos os ollos, que doen pra enfermar.

Satíricos. Festivos.

A auga de correr y-a xente de falar, non se lle pode privar.

Alcalde novo, todo é xusticia (ou: todas son leises).
A mala herba nunca perez.
A mala veciña da a agulla sin liña.
A muller y-a sardiña, pequeniña.
A primeira noite, cara con cara; a segunda, cu con cu; a terceira, ¿qué trouxeche tú?
A quen non ta afeito a bragas, as costuras fanlle chagas.
Arrieiro d'unha besta, cesteiro d'unha cesta e pescador de cana, mais perde que gana.
As malas noites y-as malas mañás son pros curas e mais pros cás.

Besta vella non entra en paso.

Cada un é fillo de sua nai (ou: de quen-o pariu).
Cada un fala da feira según lle foi n'ela.
Cada un trata do que mata.
Cada un ráscase onde lle come (ou: lle pica).
Cando Dios non quer, os santos n'axudan.
Cando durmo, non sei o que teño.
Canela d'home, cu de muller e fucin de can, son as tres cousas que mais frias tan.
Canta mais presa, mais vagar.
Canto mais burro, mais peixe.
Canto mais prima, mais se ll-arrima.
Corre o ouro pr'o tesouro.
Cria corvos e sacaránche os ollos.

Da maza a revola, veña o demo y-escolla.
Dame pan, e chámame can.
Deixa andar o can c-oa roca, qu'él dará conta da mazaroca.
De noite todol-os gatos son pardos.
De ruin madeira, nunca boa astela.
De vello, gaiteiro.
Día de moito, vispora de nada.
Dios nos libre do día das alabanzas (que é o da morte).
Dixolo Bras, punto redondo.
Dixolle a sartén ô pote: Lisca d'ahí, que me manchas.
Do pan de meu compadre, rabanada ôs meus afillados.

En cas do ferreiro, cuitelo de pau.
En todal-as niadas hai un pito coxo

Home pequeno, fol de veleno.

Lume xunt-a estopa, ven o demo e sopra.

Mal lle vai a raposa cando anda ôs hovos.

Mentras vas-e ves, xornada tes.
Morra o gato, morra farto.
Morte non veñas que achaque non teñas.
Mort'o can, acabouse a rabia.

N'hai peor xordo co que non quer ouvir.
Non hai pega sin mancha negra.
Non hai peor cuña qu'a da misma madeira.
Non se pescan truitas a bragas enxuitas.
Non se sabe de quen é a recua hastra que morre o arrieiro.
Non ta a sardiña no prato por falta de gato.
Nunca tal se viu: chicolate con agua do río.

O burro diante, pra que non s'espante.
O can ladrador non é o mais mordedor.
O medo garda a viña (dise asi xeneralmente, pro o refrán compreto e: e non o que o vendimia).
Onde vaia a ola, vaia a tapadeira.
O papel ten mau do que lle poñen.
O que e bo pro fígado e malo pro bazo.
O que non chora non mama.
O que non fuma nin bebe viño, lévallo Dios por outro camiño.
O que non quer caldo, tres tazas.
O que se pica, allos come.
O que se ve non s'esconde.
O que ten cu, ten medo.
O que ten padriño, bautízase.
O que xoga por necesidá, perde por obligación.
O tolo, pol-a pena é cordo.
O tolo y o borracho din o que teñen no papo.
Ou nas uñas ou nos pes has somellar a quen es.

Pitos serán, ólem'a can.
Pol-o santo bícase a peana.
Por muito trigo nunca é mal ano.
Pouco aceite dan por un carto.
Pouco mal, pro ben xemido.
Pr'a muita fame non hai pan duro.
Pra ser puta e non ganar nada, val mais ser muller honrada.
Predícame, frade, por unha orella m'entra, por outra me sae.
Pregúntallo a Mateu, que mente coma eu.

Quen chega tarde non oe misa nin come carne.
Quen mais chifre, capador.
Quen quer a Beltrán, quer o seu can.

Rabia, can, porque non che dan pan.
Remar, remar, e na orilla naufragar (ou: caer no mar).

Saimos d'un souto e metémonos n'outro.
Santa Lilaila pariu por un dedo: seráche verdá, pro eu no-no creo.
Se ques conocer a Periquiño, dall'un mandiño.
Serás vello cancarín, teral-a sarna y-o xarampin.
Si che pica, ráscate.

Tal vento, tal viaxe.
Tantas oe a raposa pol-a semana; que o domingo non pode ir â misa.
Tivemos unha que mexaba na cama, y-agora temos outra que mexa e c...

Val mais á cagada d'unha vaca que a de cen golondrinas.
Val mais ter que desexar (repricase: m... no teu paladar).

Xaula feita, páxaro morto.
Xente nova é leña verde, todo e fume.
Xogan os machos e páganas os arrieiros.

XURAMENTOS, INTERXEUCIOS, ETC.

¡Agora verás o demo!
¡Así cegues!
Dios me leve.
me salve.
me valla.
eu cegue.
medre.
medre e medre.
eu vex'a Dios.
o ceo.
estoupes.
me coma o demo.
reventes.
te coma o demo.

Cego me vexa.
Cegos me vexan.
Cegu'eu.

Inda eu vex'a Dios.

Léveme o demo.
o demo as zocas.

Me caso conmigo.
en min.
en san aqueloutro.
na reina.
no que tapa a camisa.

O demo me coma.
me non coma.
me tronce.

Pártame un rayo.
un xarro.

Que asi Dios me leve.
me salve.
eu vex'a Dios.
non vexa os meus fillos.

Que cego me vexa.
cegos me vexan.
me coma o cuzo.
Dios.
o demo.
o dentre.
me lev'o demo.
morto m'enterren.
non salla vivo d'aquí.
non vexa máis os meus fillos.
unha centella me tronce.
centola me coma.

Revent'eu.

Tórzam'o demo.

Tróncem'o demo.

¡Vaia por Dios e pol-os santos de Foz).

Vállache Xudas (ou: Xucras, ou Xúcaras, ou Xúncaras).

Vato a min.

Vat'o a Dios.
ô dios Baco.

Xuro a palla dos nabos.

¡Xúrochas!

Bós Aires, IX - 932

CATALOGO DOS CASTROS GALEGOS

TERRA DE LOBEIRA

Por Florentino L. Cuevillas e Xurxo Lorenzo

(Proseguimento)

deu mais que algúns testos de cerámica moderna, sendo posíbele que se trate dos restos de algunha costrución de pegoreiros.

* * *

«No San Adrao hai dende logo grandes tesouros soterrados».

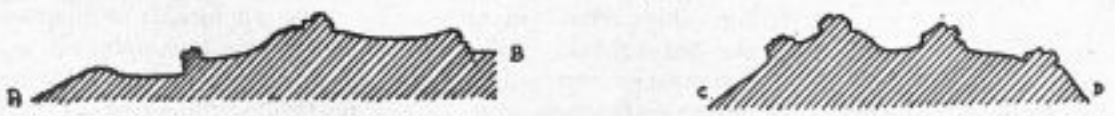

Figura 4 (b)

A costrución megalítica veciña ô coto de San Adrao.

Folk-lore.—Ô coto de San Adrao chámanlle *o mirador dos mouros*, dos que tamén se dí que tiñan no sitio unha capela.

Bibliografía.—Inédito.

(Catalogado por Xaquín e Xurxo Lorenzo e Florentino López Cuevillas).

CONSIDERACIONS ARQUEOLOXICAS

Cantidade de castros.—Denantes de entrarmos no esame de ista custión convén advertir que na terra agora catalogada hai dous lugares nos que se poidera supor a eisistenza de castros. Son istes dous lugares o cume máis alto do monte do Viso, e un recanto, prodigo en outeiros arboreados i-en eidos con cultivos, que chaman o Veloso e que se sitúa perto da corrente do Avedela e algo ô norte do coto da Vila.

No cume do monte do Viso, érguese o santuario da Nosa Señora, fermosa obra románica con engadegas e recostrucións barrocas, que aparece costruido no medio de un adral ben aplainado e cinguido pol-o seu correspondente muro de pedra. Cerca de il e pol-as bandas do norte e noroeste, ábrense duas pequenas terrazas, determiñadas por terrapréns de escasa altura, que presentan indudábeles semellanzas cas que se ven n-algúns castros, mais que coidamos foron producidas ô desbotárense cara fora os escombros resultantes do aplainamento do cume, non habendo por outra parte lembranza de achádegos arqueolóxicos nin vestixios folklóricos que autoricen o supor fundadamente que se asentou alí unha estación castrexa.

O indicio relativo ôs monticelos do Veloso é encambio de natureza toponímica. Aseguráronnos, anque sen precisarnos a sua situación esacta, que había en tal lugar uns predios conecidos co nome da Coroa. Percorreu un de nós afincadamente todo o contorno en busca de restos de fortificación e non alcontrou ren dino de ser notado. É posíbele así e todo que os ditos restos estean tan ben desimulados por baixo da frouma das carballeiras que non sexa posíbele dexergalos, ou que os traballos agrícolas arrasaran por compreto os terrapréns e colmaran os fosos, mais é tamén verosímile que a toponimia indicadora, proceda de un primitivo *cabiacoroa* ou *soacoroa*, que aludira a proisimidade do Veloso co coto da Vila.

Prescindindo pol-o tanto de istes dous lugares, alcontrámonos con que a terra de Lobeira fornece un total de sete castros, esparexidos no ámbito de dez parroquias, densidade superior â da bisbarra de Celanova que dá dazaseis castros en coarenta e duas parroquias, superior tamén â da bisbarra de Melide, que conta con trinta e nove castros en cincoenta e tres parroquias é comparábele â que ostenta o val de Vilamarín con once acrópoles en trece fregresías, debéndose así e todo ter en conta pra xusta apreciación de ista densidade, que se ben no país agora estudado hai núcreos parroquiaes de escasa estensión e curto número de habitantes como son os da Fraga, Cabaleiros, Parada, Os Baños e Santa Cristiña, que figuran respectivamente no censo de 1920, con 163, 112, 244, 459 e 347 habitantes de dereito, eisisten en troques outros como Santa Cruz, Lobeira, Santa Comba, San Xés e Grou que aparecen no mesmo censo con 640, 732, 990, 927 e 1067 habitantes de dereito, cifras realmente eistraordinarias e non igoaladas sobre todo na bisbarra de Melide, onde quitada a vila epónima apenas hai fregresía que chegue ôs 300 habitadores.

E se por último pomos en comparanza as estensións superficiaes de todal-as terras denantes mencioadas co número de castros incruídos n-elas, atoparémonos con que a densidade no país de Lobeira ven ser moi semellante â da bisbarra de Celanova e conque é dende logo inferior â do val de Vilamarín e sobre todo â da terra de Melide, na que as acrópoles inzan con verdadeira prodigalidade, alcontrándose trinta e nove en 280 kilómetros cadrados.

Pode espricar ista difrenza a natureza montesía e pouco acolledora de unha grande parte da área xeográfica que andamos á estudar, xa que ô parecer as serras altas non eran o lugar preferido pol-os castrexos pra asentaren os seus poboados, mais á pesares de ista relativa escaseza, as acrópoles lobeireñas coordínanse bastante ben cas actuaes fregresías e permiten o estabrecermos unha relación entre o antigo e o moderno habitat.

Non posêmos de certo datos documentaes

que acrediten puntualmente as derivacións que imos postular, mais tendo en conta que nas máis das parroquias eisisten, como logo veremos, toponimias demostrativas de que formaron parte de *villas* románs cuia orixe castrexa no noroeste peninsuar albiscou a visión certeira de Alberto Sampaio (*As «villas» do norte de Portugal*) e atendendo a indudábele relación entre semellantes entidades e as fregresías de oxe non é despropositado o pensar que a môría dos nosos dez núcreos parroquiaes ten o seu berce nos antigos recintos protohistóricos.

Pra reducirmos ô seu xusto límite o ámbito da nosa investigación, compre que prescindamos das parroquias da Fraga e de Parada, que parecen térense formado en tempos relativamente modernos. A primeira costituida soio pol-a aldeia do mesmo nome, debeu quizáis o seu nacemento á un casal de pegoreiros, semellante á outros cuias ruiñas vense na serra da Cabreira, mais que n-iste caso pasou de transitorio e temporal á estábele e definitivo, e á segunda que comprende os lugares de Parada do Monte e Taboazas, podemos considerala coma un nucreo itinerario, xurdido darredor de un antigo parador ou pousada, sendo ben notar que en ningunha das duas fregresías áchanse toponimias que se relacioen cas *villas* ou cas suas dependenzas.

Deixando, pois, á un lado listes dous elementos, temos que supor que as parroquias restantes na beira dereita do Avedela, ou sexa as de Grou e San Xés, derivan do Crastelo, da Coroa e do Crasto, que son as acrópoles máis cercanas e situadas na mesma vertente fluvial, estabrecéndose tal derivanza por intermedio de unha ou varias *villas*, cuia lembranza perdura en San Xés, no lugar de Vilariño i-en Grou nos de Cima de Vila e Os Pazos, sen contar conque na primeira de istas fregresías aparecen os casares de Sabariz, Cenderiz ou Senderiz e Valdemir, orixinados pol-os persoaes xermánicos de outros tantos presores da época da reconquista, que alí asentaron os seus lares.

A relación entre a parroquia de Lobeira e o Coto da Vila é ainda máis crara. A eirexa érguese no castro como sucesora do santua-

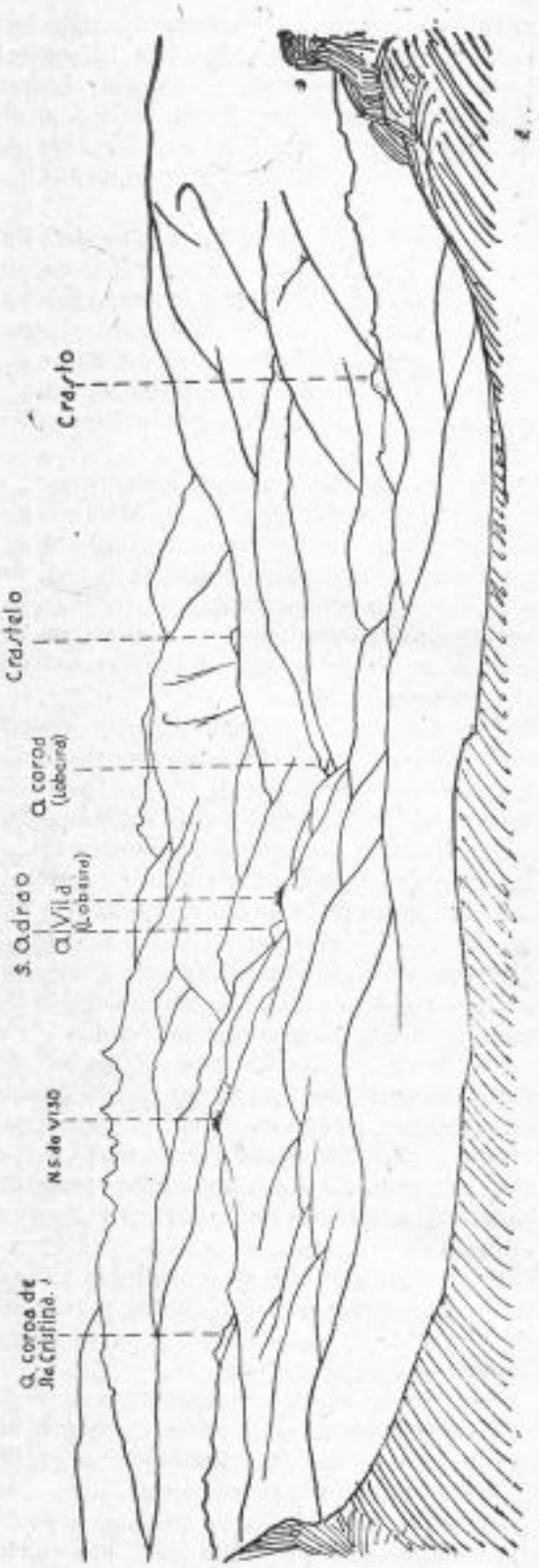

rio do deus tópico que protexía á vella colectividade pagán, e as casas dos habitantes apenas se se atreveron á abandoar a área cinguida pol-os fosos. E alí quedan as aldeias da Vila e das Quintas, servindo de testemuña da entidade rural anterga desprendida da matriz castrexa.

Mais as xentes adscritas ó coto da Vila, sen dúbida numerosas á xuzgar pol-a magnitude do recinto, deberon esterse río abaixo pol-a marxe esquerda do Avedela, creando un grupo de casares, que costituiu máis tarde a parroquia de Santa Cruz, na que non atopamos ningunha toponimia que faga alusión á vilas ou vilares.

En situación análoga á de Lobeira está a fregresía de Santa Cristiña de Montelongo. O castro, costruído no coto da Xulleira segue sendo o seu centro relixioso e n-il emprázase a eirexa parroquial e os lugares, entre os que hai un que leva o nome de Vilariño, ordéanse ó seu pé como rexelos á beira do pastor.

A Coroa, de Santa Cristiña, queda no cabo de ista fregresia e mirando xa pro Limia e pras fontes termaes que nascen perto do seu curso. Foron istas fontes utilizadas como medicinaes nos tempos románs e seguindo o Limia pasaba a vía militar de Astorga á Braga, número 18 do Itinerario do Antonino, unha de cuias mansións, a de *Aquis Querquernis*, situábase moi cerca do estabrecimento balneario. O dobre engado do camiño e das termas debeu determiñar o desprazamento dos castrexos da Coroa e do Coto de San Adrao, cara as terras baixas das ribeiras nas que se alcontran oxe as parroquias dos Baños, de Santa Comba e o pequeno nucreo de Cabaleiros, formado pol-a aldeia do mesmo nome e por escasos edifizos esparexidos.

Indicando a presenza de antigas *villas*, atopamos na fregresía dos Baños os lugares de Cima de Vila e Vilela, e na de Santa Comba os do Pazo e Quintela.

Pra asegurar máis rexamente as derivacións que postulamos, faríase necesario un detido estudo das vicisitudes de orgaización e arranxo porque pasou cada unha das parroquias, mais iste labor que nunca podería compretarse por falla de fontes documentaes da época román e dos primeiros séculos daedade media, non había estar moi no seu lugar n-iste catálogo, no que soio cabe facer mención dos datos fornecidos pol-a topografía e as toponimias.

Emprazamentos. — Abonda con ollar a perspectiva representada na figura 6 pra vermos que nin un soio dos castros catalogados erguese nas soás das serras ou dos macizos montesíos de certa importanza. Os emprazamentos de ista caste, de cote escepcionaes, fallan aiqui en absoluto aparecendo en troques a fartura as acrópoles asentadas en espolóns con tres augas e ladeiras pinas e situadas de preferenza cerca das correntes de auga mais caudolosas e importantes.

Das sete estacións reseñadas, somente unha; a da Coroa de Santa Cristiña, ocupa un outeiro con abas ourentadas ós catro ventos. As restantes atópanse costruídas en espolóns e de elas catro, as do Crasto, Coto da Vila, Coroa de San Xés e San Adrao, están por riba mesmo do Avedela e ainda flaqueada a derradeira pol-o curso do río Limia.

Duas eran de seguro as condicións topográficas mais buscadas pra emprazar un castro; a fortaleza natural do sitio e o valor económico dos eidos circundantes. Vimos xa como a primeira de istas condicións cumpríase con esactitude no país de Lobeira, onde a case totalidade dos recintos achanse asentados en contrafortes sen outro aceso practicabele que a faixa do terreo que os une ó macizo de que forman parte, e arrodeados no resto da sua volta por desniveis considerabeles, longos e pouco doados de gabear e por veces verdadeiramente fragosos e imponentes.

Non áparece en cambio tan craro o relativo ó aproveitamento dos eidos circundantes i-en xeral das terras señoreadas por cada colectividade castrexa. De certo que os torróns achegados ás marxes dos ríos son dende logo mais lenturentos e abrigados que os lombos das serras, e que ista circustanza podería xustificar a situación de catro acrópoles a beira mesma do Avedela, mais alcontrámonos ó mesmo tempo co feito contrario de non atoparse, nin unha siquera se quitamos a de San Andrao, colocada perto da Limia, cuias

ribeiras axeitanse millor que as de aquil río pro desenvolvemento dos traballos agrícolas.

Pol-as referenzas das fontes literarias coetaneas e pol-o material que a arqueoloxía nos fornece, sabemos que o vivir dos castrexos descansaba con mais forza na gandeiría, na caza, na pesca e na colleita de certos productos naturaes que n-unha agricultura desenrolada e estesa, e tendo en conta tal circustanza podese supor que o que se buscaba con mais cobiza era a proisimidade das serras que ainda oxe sosteñen de maniera principal os gandos e as avenzas e nas que habería de acharse tamén fartura de caza e de froitos comestibeles como as landras cas que se facía asegún testemuña de Estrabón (III, 3,7) unha especie de pan. E confirmando ista nosa crenza vimos alcontrar en plea serra da Cabreira, o Crasto e o Crastelo, o pe de ela a Coroa de San Xes; por baixo do inxente macizo do Viso, o coto da Vila e o coto de San Adrao e señoreando de seguro a vertente oriental das Motas e a serie de lombos que baixan cara a Limia, o coto da Xulleira e a Coroa de Santa Cristiña.

Mais é indudabele que eisistia asimesmo, anque sen alcanzar grande intensidade, unha agricultura que precuraba pol-o menos gramineas e leguminosas, como aquelas cuias sementes carbonizadas atopáronse hai pouco ô escarvar n-un castro do norte de Portugal. É de crer que as leiras destiñadas a istes cultivos estiveran situadas de preferenza, como ainda o están oxe as terras de labor, perto dos poboados, mais ô aludir a tal asunto convén que nos fixemos nas vedacións que se estenden pol-a serra moi prósimas ô recinto de Crastelo.

Sinalouse xa a presenza de ista caste especial de cercas, a beira de castros do Minho portugués e tense suposto se nos tempos anteriores a conquista román non servirían pra cotar áreas cultivadas. En realidade non hai razón ningunha, fora da sua actual inutilidade, que abone o aporlle unha orixe tan remota. Os muros das tapadas dos mouros son de un feitio corrente no día en case toda Galicia e por outra parte é sabido que o pobo non vacila en atribuir a mouramia calquer obra antiga, habendo eirexas románicas e pontes e castelos góticos que se din por ela costruidos.

Mais o que fixo medrar o noso escepticismo con respecto a filiación castrexa de semellantes vedacións foi o observarmos que n-outro lugar do Cabreira, desviado mais de un kilómetro do Crastelo, voltan apareceren as tapadas n-un lugar que leva a siñificativa denomiñanza das Porqueirizas, e que dentro de elas vense numerosos alicerces de casas circolares e rectangulares, que ostentan un aparello por compreto difrente ô das casopas das citanias, i en cuio interior non atopamos, após de unha escavación fonda, mais que terra anegrazada que non contiña nin siquer un testo cerámico.

Parece pol-o tanto que o mesmo as cercas das Porqueirizas que as que aveciñan co Crastelo, son cousa avencellada co pastoreio de facendas e avenzas en épocas relativamente modernas e coidamos que un estudo encol das particularidades de iste pastoreio acrararía de maneira definitiva o destiño das tapadas dos mouros, cuia íntima relación cos castros demostrariase tan soio c-un eisame botánico das especies que se crian nos terreos cotados, pra esculcar se entre elas medran as que sabemos eran precuradas pol-os castrexos, algunhas das cuaes danse como desparecidas ou estinguidas no noroeste peninsuar.

Feitura e grandor.--Presentan feitura elipsoidal os castros da Coroa de Santa-Cristiña, Xulleira, Crasto, San Andrao e Crastelo, e circolar, sen rigorismo os, da Coroa de San Xés e Coto da Vila, non eisistindo ningún que ostente lados rectos coma os que se obserban na bisbarra de Melide, nas estacións de castro de Lobos e de Visantoña e na de Celanova, na de Vimieiros.

Reside en cambio a principal característica dos castros da terra de Lobeira na escaseza de grandes recintos ben aplainados que tanto abondan n-outros lugares de Galicia. Pol-o xeral respeitouse eiquí a forma cónica dos emprazamentos, por causa sen dubida das penedías que con frecuenza afroran n-iles, e soio na Coroa de San Xés e no coto da Vila aparecen espacios chairos de algunha estensión, quedando as plataformas ter-

minaes reducidas nas demais acropoles, a terrazas mais ou menos estreitas ordeadas darredor dos grupos de penedas.

Outra particularidade notabele de istes castros é a de seren todos de recinto unico, non sinalándose ningún caso de plataformas duplices dispostas en xeito concéntrico nin tampouco de antecastros axuntados a calquera das bandas da fortificación principal, debéndose facer observar a tal respecto que non consideramos como verdadeiros recintos as terrazas determiñadas pol-o debalo das penedas ou por pequenos calzos ou arribadas, costruídas en ocasións modernamente, e das que hai fartura no coto da Vila e n-outras estacións do país catalogado.

As mensuras das mais de istas estacións son as normaes e correntes nos castros de toda Galicia, destacando de entre elas en troques pol-a sua eistraordinaria magnitude as que corresponden á Coroa de Santa Cristiña con 210 × 101 metros e ô coto da Vila con 392 × 397. As primeiras de istas medidas son por compreto seguras por acharse o recinto central esactamente determiñado pol-as ladeiras do monte que van morreren n-un foso aberto ô seu pe, mais istas condicións favorabeles non se dan no coto da Vila que soio conserva restos de foso n-un pequeno recanto da sua volta e que non presenta por ningures parapetos ou nidios terraprens artificiaes capaces de indicar a verdadeira estensión da área cercada, cuia mensuración realizouse tanteando o posibele prolongamento do foso, que ven coincidir ca liña en en que paran as terrazas e comenza o descer mais violento das ladeiras cara o río i-en que aparece asimismo unha especie de espolón, de un tipo que xa temos ollado n-outros castros galegos.

E conven insistir nas acraracións e ainda nas reservas sobre de iste punto, porque de seren esactas as nosas medidas resultaría o coto da Vila a estación castrexa meirande de todal-as estudadas deica agora no noroeste peninsuar abondando pra demostralo o reproducir as cifras eispresivas da lonxitude dos eixes dos castros millor conecidas ou tidos como de grandor mais considerabele:

Castro Morgadan. . .	73 X 365 metros.
A Cidade das Lás. . .	110 X 283 »
Citania en Briteiros. .	250 X 150 »
Castro de Sabroso. . .	180 X 100 »
Castro de Terroso. . .	85 X 60 »
Castro de Troña. . .	120 X 200 »
Castro de Meirás. . .	121 X 108 »
Castro de Samoedo. .	197 X 350 »
Castro de Trelle. . .	212 X 170 »
Castro de Souteliño. .	98 X 101 »

Dan ideia istas cifras non soio da estensión singular do coto da Vila, atal e como nós a medimos, se non tamén da magnitude infrecuente que ostenta a Coroa de Santa Cristiña, que pode clasificarse entre as estacións castrexas mais desenvoltas da Galicia e do norte de Portugal.

O grandor de istas duas acropoles fai que as mensuras medias da totalidadade dos castros da terra de Lobeira suban a 131×115 metros, media superior a que alcanzan as outras bisbarras que foron obxeto de catalogación como pode comprobarse cotexando aquelas cifras cas seguintes:

Val de Vilamarin . .	59× 70 metros
Terra de Celanova . .	125×110 metros
Terra de Carballiño .	124×103 metros
Bisbarra de Melide. .	59× 70 metros

Apricando as áreas medias dos castros agora catalogados ô cálculo, en certo modo arbitrario, que arriscamos na bisbarra de Melide, calculo eiquí ainda menos seguro pol-o conxetural dos eixes do coto da Vila, poderíamos hipotetizar como desigoalmente destribuida entre as sete acrópoles da terra de Lobeira, cuias áreas son como xa vimos moi pouco homoxéneas, unha poboación de 2625 habitantes, que dividida pol-os 160 kilómetros cadrados do país que andamos a estudar, ven fornecer un cociente de 16 habitantes por kilómetro cadrado, ou sexa algo menos da metade dos 33 que dan as cifras tiradas do censo de 1920.

Defensas.—Os sete castros catalogados son moi pobres en manifestacións de arquitectura militar. Conservan restos de un foso, os de San Adrao, Coto da Xulleira e Co-

roa de San Xés; vestixios de foso dúplice o do coto da Vila e foso ben conservado en case toda a volta e con vestixios de outro o da Coroa de Santa Cristiña. Terrapren con revestimento de pedras secas vese somente na Coroa de San Xés e a eisistenza de unha obra análoga parece adiviñarse na banda oriental do coto da Xulleira. Alcóntranse èn cambio nos mais dos recintos descritos pequenas terrazas que no coto da Vila abondan de maneira extraordinaria e das que pode supôrse pertenesceron, pol-o menos en parte, a un sistema de socalcos semellante ô que eisiste en Numancia (M. González Simancas. *Las fortificaciones de Numancia*. Memoria n.º 74 da Junta de Excavaciones). Mo mesmo coto da Vila e na liña en que rematan as derradeiras terrazas obsérvase un alongamento bicudo do terreo que coidamos xogou rol de baluarte, batindo de flanco as ladeiras que suben dende a corrente do Anvela. Dispositivos de ista caste anque non de tanta magnitude foron sinalados no val do Douro (Gómez Moreno. *Sobre arqueología primitiva de la región del Duero*. «B. de la A. de la Historia» vol. XLV, páx. 147) e ollados por nós na terra de Dozón.

E compre salientar agora o feito raro i eistraordinario de non terse atopado nin parapetos ainda ergueitos coma os que se miran en moitos castros, nin siñaes evidentes da sua presenza. É certo que as máis das acrópoles da Terra de Lobeira áchanse emprazadas en lugares de grande fortaleza natural e que ista circunstanza poderia motivar que no canto das murallas de pedra se construiran empalizadas imitantes as que defendían os *oppida* de Britannia (César, *De bello gallico*, VI, 4; VIII, 3. Estrabón, IV, 5, 2); mais emprazamentos de ista clás, en espolóns montesios flanqueados por ríos e por corgas, hainos a fartura nos paises dos antigos Vacceos e Celtíberos, nas Galias e tamén na Galicia, e non escruien nin moito menos a aparición de murallas, que xuntamente con outras defensas fanse mais rexas nos sitios en que o espolón prominente únese ô resto do monte, e xa vimos coma nos castros da terra de Lobeira óllanse tales sitios pouco menos que desprovidos de fortificacións. N-algúns de iles como no coto da Vila, no da Xulleira e na Coroa de San Xés pódese xustificar o esborrallamento total das ditas obras defensivas pol-as necesidades da agricultura ou pol-a construción de casas e camiños no lugar que elas ocupaban, mais as razóns de tal índole non son apricables ô coto de San Adrao, que de seguro non foi cultivado nunca, nin moito menos o Crastelo e o Crasto, situados en plena serra e bastante lonxe das aldeias e das terras de labor.

Istes problemas da ausenza de parapetos e da case indefensión de lugares acesibeles soio poden enunciarse eiquí, pois pra seren resoltos e acrarados de maneira definitiva, precisarían de traballos esproratorios intensos e dirixidos con método, xa que é sabido que moitas das nosas acrópoles non denunciaron o arranxo das suas defensas se non após de unha escavación detida.

E non remataremos iste apartado sen decir que en ningún dos castros catalogados vimos as áreas de pedras espetadas que protexen a moitas estacións similares de Zamora, ô castro das Cogotas e ô soriano de Taniñe, e cuio recente aparecimento no Castelo da Cidadelha, perto de Chaves (P. E. M. Alves. *Chaves. Apontamentos arqueológicos*, páxina 39) e incruido pol-o tanto nos confins do noso circo cultural, fixo que extremáramos a nosa atención a tal respecto, anque con resultado por compreto negativo.

As portas.—A falla de parapetos e o mal estado de conservación da môria dos fosos, fai que non se poda determiñar con esactitude a situación de ningunha entrada e moito menos a ordeación dos seus elementos. Tan soio na Coroa de Santa Cristiña e na sua banda do norleste, atópase no foso unha solución de continuidade que quizais se deba interpretar como unha entrada en canella estreita, e no lado noroeste o anaco de camiño coberto, de que xa falamos, que no estado en que oxe se alcontra, sen ligación cas obras do foso, non pode asegurarse de ningún xeito que formara parte de unha entrada con fortificacións.

O abastecimento de augas.—Non hai en ningún dos sete castros da terra de Lobeira, fonte, puzo ou reservorio visíbele ou con

trazas de antiguidade. Moi perto da Coroa de Santa Cristiña xurde a fonte do Ouro e algo por baixo outro manantial aproveitado na actualidade.

A provisión de auga das máis das estacións estudadas non era difícile en días de paz pol-a proisimidade de ríos e regueiros, mais elo non escruie a eisistenza no interior dos recintos de fontes agora estiñadas ou cegadas como as que se descobriron nas escavacións da citanía de Briteiros e na cidade das Lás, debéndose advertir ainda que se o alcontrar auga en Galicia, abrindo un puzo ou unha mina, non é nunca cousa compricada, tal tareia habería de resultar estremadamente sinxela n-iste país de Lobeira, no que as inumerábeles fontelas e os regueiros máis pequenos decorren sempre e no que as levadas asolagan os camiños no medio do vran.

As habitacións.—Asegura Díaz Sanjurjo que na Coroa de Santa Cristiña atopóu tégulas de fabricación, naturalmente román. Tellas da mesma caste recollímolas nós no coto de San Adrao, no que andan tamén esparexidas pedras que teñen a feitura dos cachotes empregados nas casarellas castrexas. Na Coroa de San Xés, din que se descobriron muradelas atuadas que é de supôr perteszan a costrucións do mesmo xénero.

Son istes os únicos datos que acadamos acerca da eisistenza de habitacións permanentes nos castros incruídos n-iste fascículo do noso catálogo, máis non por elo negamos a posibilidade de que as haxa en todos iles xa que as veces non denuncia a sua presenza ningún vestixio esterior. Recentemente uns buscadores de tesouros puxeron ô descoberto paredes de casas no Castromao de Celanova, estación na que non afroraban alicerces nin se vían por ningures cachotes nin pedras con labra.

Os obxetos asoellados.—Redúcense ás cerámicas lisas e de tipo castrexo da Coroa de Santa Cristiña e do coto de San Adrao, as cerámicas con riscos e as lanzas de cobre da Coroa de Santa Cristiña, ôs roxóns de fundición de ferro do coto da Vila e da Coroa de San Xés e ôs muiños de man e ô martelo de mineiro do coto da Vila.

A môria de istes achádegos son vulgares en todol-os castros. Os testos con adornos riscados da Coroa de Santa Cristiña, que poderían prestarse a comentario, teñen un tamaño tan cativo i-están en tan mal estado de conservación que non deixan dexergar o motivo decorativo que os enfeitaba, i-en canto ôs roxóns ou escorias, correntes asimesmo nas acrópoles galegas, veñen acreditar somente, unha vez máis, a intensidade con que era practicada a metalurxia do ferro nos nosos tempos protohistóricos.

Ofrecen en cambio subido intrés as lanzas de cobre e o martelo de mineiro. Non temos por disgraza encol das primeiras máis informacións que as que nos fornecen unhas liñas de Barros Sibelo e o deseño que as acompaña, liñas decerto pouco precisas e deseño ô que non é posíbele prestar absoluto creto por aparaceren na mesma lámina reproducións de dixersos obxetos, algunha das cuaes soméllase moi pouco ô orixinal.

Xusgando pol-a materia, que asegún se di, serviu pra fabricación de tales lanzas e pol-a feitura e delgadeza do espigo de mangaxe, teríamos qae coidar que se trataba de puntas de cobre das chamadas de Palmela, caste de arma ofensiva, ben representada no noroeste peninsuar, onde se sinala a sua presenza nas sepulturas eneolíticas de Vilavella, Monte das Cabras São Bento de Balugães i-en achádegos soltos de Samarugo e Melide, podéndose citar ainda duas puntas máis de iste tipo, que se alcontran no Museu de Ourense, catalogadas como procedentes de Galicia, anque sen eispresión de localidade.

Mais debemos fixarnos por outra parte en que Barros Sibelo califica categóricamente istas pezas de lanzas i-en que no deseño percíbense con enteira craridade as cristas lonxitudinaes que resaltan no centro das follas, cabendo pol-o tanto o supor se non serían verdadeiras lanzas de alvado, como as de Covapodre, en Hio e a do castro de Picote, en Miranda do Douro, usadas xa nos derradeiros do bronce e que seguían a empregárense nos tempos do ferro, asegún testemuña Estrabón (III, 3, 6) cando fala das lanzas de bronce dos antigos galecos, lanzas que moi probabelmente son as mesmas que em-

puñan alguns dos guerreiros representados na diadema de Ribadeu.

O martelo de mineiro do coto da Vila é o primeiro util de iste xénero alcontrado en Galicia. Tíñase noticia, denantes de agora, de un fermoso martelo con furas, feito de pedra e atopado n-unha mámoa da bisbarra do Ortegal, esprorada por Federico Maciñeira (*Investigaciones prehistóricas en Galicia*. «Ilustración Artística» n.° 684. Febrero 1895) e de un estrano mazo de diorita con porción adelgazada pra empuñalo e grosa moca terminal, que Barros Sibelo *Antigüedades de Galicia*, páx. 45 e lámina adxunta), di atopada nas escavacións emprendidas pra desecaren a lagoa Antela, por D. Toribio Izcar Sanz e D. Xerónimo Romero Aspiroz, mais o típico martelo de mineiro con garga, pra suxeitar as barazas que o unían ô mango de madeira, non se sinalara até oxe na nosa terra.

Está en troques ista caste de istrumento, estesa fortemente por toda a Peninsua, e abonda de maneira principal nas minas de cobre esprotadas no eneolítico. O inventario dos martelos de mineiro, peninsuares foi redactado por Josep de C. Serra Refols *Els començos de la mineria i la metal-lurgia del coure a la Peninsula Ibérica*, «Bulleti de l'Assoc. Cat. d'Antr. Etnol. i Prehistoria» vol., II fasc. 2.° 1924, paxs 147 e segts), e n-iste traballo pode verse como aparecen en Río Tinto, Rodeo del Madroño, Monte Romero, Valdelamusa e n-outras minas da cunca cuprífera de Huelva; en seis localidades da provincia de Sevilla, en varias das de Córdova e Ciudad Real; en tres da de Almería; en catro estremeñas e nas portuguesas de Ruy Gomes, Herdade do Bargalho, Monte Yuden e mina de Santo Estevão.

Martelos de iste xénero téñense atopado tamen no «Castillo» (Avila) e n-outras estacións argáricas. (J. Cabré. Instrumentos tallados en cuarcita en el argárico de la provincia de Avila. Actas y Memorias de la S. S. de A. E. y Prehistoria. vol. X, 1931, páx. 293).

Mais o martelo do Coto da Vila prantexa pol-a sua parte dous curiosos problemas de cronoloxía e de utilización. E sabido que nos castros galegos é rarísimo o atopar material arqueolóxico que non sexa posthallestattico e que non eisiste eiquí a superposición ou mistura de cousas peculiares do eneolítico e dos tempos do ferro, que se observa en Chibanes, Cerro del Berrueco e Las Cogotas, espricándose o achádego nas nosas estacións castrexas de machadiños de pedra, pol-a sobrevivenza amulética de tales obxetos. Mais o martelo que nos ocupa, cos seus 28 centímetros de comprimento, que o colocan entre os meirandes da serie peninsuar conecida, non parece que poidera ser usado coma amuleto portátil, ô xeito dos pequenos machados de pedra, que ainda na actualidade se levan, metidos n-unha bulsa e encolgados no pescozo en certas rexións de Castela.

O mais probabele e que estemos diante de un caso de perduranza de ista clas de uteis, idéntico ô que se deu no Cerro Muriano, onde os martelos de mineiro foron asoellados no medio de cerámicas románs, circustanza que fixo que o mesmo Hernández Pacheco que Serra Rafols se incrinaran por unha solución coincidente ca que nos propomos.

Pol-o que toca â utilización do istrumento que nos ocupa debemos advertir en primeiro lugar que nin no Coto da Vila nin n-alguns kilómetros darredor hai minas antigas ou modernas e que non sabemos tampouco que haxa por alí ningún xacimento de mineiraes aproveitabeles, mais o aparecemento de martelos de mineiro en lugares en que non eisisten minas, feito que se da o mesmo na Peninsua que fora de ela (véxase Dechelette *Manuel...* vol., I, páxs., 528 a 530) amostra que semellantes uteis empregábanse tamén n-outros traballos. No castro das Cogotas (J. Cabré, *Excavaciones de las Cogotas, Cardeñosa (Avila)*, memoria n.° 110 da Junta de Esxavaciones) e n-un medio xeolóxico granítico e sen trazas de minas, recolleuse hai xa tempo un martelo de mineiro que non presenta siñás de labra. Nada podemos arriscar encol da utilización de iste martelo aparecido asimesmo n-un castro, mais pol-o que fai relación ô do Coto da Vila, asoellado n-un lugar no que se atoparon restos de fundición, quizais non fora despropositado o coidar se usaría pra esnaquizar o mineiral de ferro que alí había de recibir tratamento n-un forno adecuado.

A veciñanza con outros xacimentos arqueolóxicos.—Os mais antigos vestixios de ocupación humán que eisisten na terra de Lobeira son duas grandes necrópoles de mámoas con anta, que se sitúan no alto dos montes das Motas e do Viso e na soá da serra de Leboreiro (F. L. Cuevillas, *As mámoas do concello de Lobeira*, «B. de la A. Gallega» números 170 e 171, 1925). Están istas necrópoles coma outras moitas de Galicia colocadas nas chas que coroan importantes macizos montesios, emprazamento tan buscado pra ergumento de mámoas como pouco cobizado pra costrución de castros. No interior das antas, todas de planta poligonal e sinxela, agás unha que presentaba un inizo de corredor, alcontrouse un material ben escaso, e ainda atopado case por compreto n-unha sepultura que hai algo por baixo do santuario do Viso. Consistía tal material na pedra dormente de un muiño de man non circolar, n-unha bela punta de saxeta de seixo cristaiño, en testos de vasixas ca superficie alisada, propia da cerámica das antas i-en outros testos adornados con decoracións de riscos fondos do tipo da Penha.

Os castros que quedan mais perto da necropole das Motas e do Viso son o Coto da Xulleira e o Coto da Vila, e o mais próisimo ó grupo de mámoas da cima do Leboreiro é o Crasto, mais ista proisimidade non é tan grande, que permita albiscar, nin tan siquera baixo o punto de vista topográfico, unha relación entre acropoles e necropoles.

Posibelmente coetáneas dos enterramentos en anta son as tres estacións de arte rupestre que foron descobertas e estudadas ó mesmo tempo que se facía a presente catalogación. A mais importante de istas tres estacións é a de Penafranqueira, situada a menos de un kilómetro e cara ó suleste do Crasto. As insculturas, todas elas, intresantes estilizacións da figura humán, estense por unha penedía que afrora en crista alongada, e aparecen no lado que se ourenta pro nacente. Os outros dous grupos restantes, chamados Pena das sete cruces e Penafiel, que conteñen soio sinxelos sinos cruciformes, emprázanse case no alto da Cabreira, por riba e bastante desviados do Crastelo.

Nos tempos imediatamente anteriores á invasión román estaba a terra de Lobeira habitada pol-a tribu ou *civitate* dos Querquernos, asín nomeados por Plinio (III, 4) que os cita na descripción do convento xurídico de Braga, após dos Limicos. A mesma tribu aparece desiñada, Cuacernos, e ca mención das *Aquae Cuacernorum* nas táboas tolemaicas (II, 6) e atópase por cabo escrita Quarquernos, entre as dez civitates adicantes da pedra da ponte de Chaves (C. I. L. II, 2477).

A localización dos Querquernos ou Quarquernos no val medio do Limia queda asegurada pol-o emprazamento das *Aquis Querquernis*, coarta mansión da vía militar de Braga a Astorga, número 18 do Itinerario de Antonino Pio, situada por case todol-os comentaristas nos Baños de Bande e cuios restos descobriu un de nós, como logo imos ver, moi perto de aquil estabrecemento balneario e cerca tamén da corrente do Limia.

Pol-o leste testaban os Querquernos cos Limicos e pol-o sul debían tocar cas estremas dos Calecos ou Galecos, tribu eponima da Galecia, que vivía asegún Plinio (IV, 34) ó norte de Braga e asegún Estrabón (III, 3, 2) en terra de moita montana, precisións que permiten colocala nas duas vertentes do macizo que preside o Xurés, sendo ben notar que case ó pé de il e no val do río Pacín, eisiste unha aldeia chamada Galez, que semella derivar de un *Galeci* que houbera recibido igoal tratamento fonético que convertiu en Allariz i-en Sabariz os primitivos *Alarici* e *Sabarici*.

Outro indicio toponímico de intrés é que nos fornece o nome de Grou que se usa correntemente pra desiñar a parroquia de San Mamede, mais que no nomenclator oficial aparece esteso asimesmo as de Cabaleiros e Santa Cruz, ocupando de iste xeito as duas beiras do val baixo do Avedela. Iste nome de Grou parece relacioarse co radical de Grovios e cas primeiras partes das denomiñacións diviñas *Crougintoudadigoe* (C. I. L. II, 2565) e *Crouceaimacareaicicoi* (Hülner, M. L. I. XLVIII e LVIII e tamén Schuchardt, *Die iberische Deklination*, páxinas, 38, 46 e 61), sendo de seguro de natureza céltica (José Leite de Vasconcellos, *Religioes da Lusitania*, vol., II paxs., 74 a 77) e de-

béndose advertir que as toponimias posíbelmente derivadas de aquela raíz, abondan de maneira eistraordinaria, baixo as formas, Grovea, Grovia, Groiva, Gróvos, Grova, Grovas, Grove e Grovelas, o mesmo en toda Galicia que no norte de Portugal (José Leite de Vasconcelos, *Os Grovios*, «O Arch. Port.» vol., X, paxs., 287 e segts.), podéndose coidar que procedan millor de unha serie de denomiñanxas saídas de unha mesma palabra céltiga, que do soio nome dos Grovios, i-estando n-iste caso xustificado o creer que o Grou das tres freigresías da terra de Lobeira, correspondese co nome de unha antiga *gens* da *civitate* dos Querquernos, estabrecida na estremidade meridional do país en que ela se asentaba.

Nos tempos do emperador Vespasiano foi atravesado o borde oriental de iste país pol-a vía militar a que denantes nos referimos, vía que cruzaba o Limia por unha ponte que ainda se conserva non lonxe de Cabaleiros. Ó mesmo tempo deberon facerse as obras dos edificios mansionarios das *Aquis Querquernis* e comenzarían a seren utilizadas as termas dos Baños. Anos após abriuse un camiño secundario que partindo de aquela mansión endereitábase cara os vales da Arnoia e do Miño, e do que quedan a mais de esplanacións e muros que se ollan perto de Cadós, dous miliarios, un de Constancio II alcontrada en San Lourenzo de Cañón (C. I. L. II. 4852) e outro de Caracalla atopado en Barxiña (C. I. L. II, 4876-6235).

A eisistenza da mansión cas suas dependenzas, empregados e guardas, o aproveitamento das termas dos Baños e a circustanzar de estar alí situado o punto de empalme de un camiño secundario son causa de que n-iste recanto da terra dos Querquernos aparezan con grande e infrecuente prodigalidade os vestixios da domiñación romana.

O emprazamento da mansión reconecese ainda algo cara ô sul dos Baños. Ocupaba uns terreos colocados entre o río Limia e a estrada de Ourense a Portugal, que se miran agora inzados por compreto de pedras soltas e de anacos de tégulas. N-unha escavación que n-iste sitio realizamos e que houbo de ser suspendida pol-a oposición dos propietarios das leiras, descobríuse un longo muro de cachote, de tres metros de ancho e revestido nas suas duas caras, por paramentos *isodomon* de pequena silleiría ben apiconada. Ô pé de iste muro asoellaronse tégulas, imbrices e algúns testos de *terra sigileata* (*A mansión de Aquis Querquernis*, NÓS, 1924).

A vía número 18 pertescían tamén tres pedras miliarias erguidas cerca da estanza mansionaria. Fala da primeira (C. I. L. II, 4851) Castellá Ferrer que a víu nos Baños de Bande e que dí marcaba XXXVIII millas a Braga. A segunda (C. I. L. II. 4851 a) foi estudada no ano de 1720 pol-o P. Sarmiento en Santa Comba, i-estaba en tal mal estado que non pudo ser descifrada e a terceira, de Maximino o Godo e igoal a outras que comemoran as reparacións efectuadas no camiño militar pol-o dito emperador, desatuouse no lugar de Porto-Quintela, entre os Baños e Santa Comba, e foi lida e pubricada por un dos firmantes de iste traballo (véxase, revista NÓS, 1924).

Os restos das antigas termas dos Baños descobríronse ó arrombar as modernas e consistían en basas, fustes, capiteis e tégulas, sinalándose asimesmo n-iste lugar o achádego de un fermoso busto de un lexionario, feito en marfin, e que está oxe no Museu Arqueolóxico de Ourense (Díaz Sanjurjo, *Los caminos antiguos y el Itinerario n.º 18 de Antonino Pío*. «Boletín de la C. de M. de Ourense n.º 42, páx. 319).

Non é de admirar dados istes antecedentes que nos Baños i-en Santa Comba estea situado un dos puntos de môr densidade en epigrafía román de toda Galicia, situándose nas devanditas aldeias as seguintes lápidas:

Nos Baños:

Adicación de Boelio Rufo ás Ninfas, seguramente as das augas das termas (C. I. L. II, 2530).

Adicación de Flavio Segundo a Car.. be (C. I. L. II, 2531).

Outra pedra adicatoria da que non se conservan mais que as siglas V. S. (C. I. L. II, 2532).

En Santa Comba:

Adicación de Maxumo Lovessio ôs Lares Viales (C. I. L. II, 2518).

Adicación de Lucio Didio Marino, prefecto da cohorte miliaria, a Iulia Augusta, mae dos

acampamentos e dos Augustos (C. I. L. II, 2529).

Unha grande ara de marmore con burato pro lume ritual e ca inscripción picada, que está no interior da eirexa visigótica de Santa Comba.

Unha laxa de mármore recadrada con molduras e con todo o aspecto de unha lápida anque sen epigrafe visibele que se alcontra no mesmo lugar que a anterior.

Unha lápida recadrada con molduras que sive de pedra pra lavar a roupa na fonte que hai ô pe da eirexa de Santa Comba. E de grá e ten a inscripción borrada por compreto.

Como se ve as duas vías xuntamente co núcreo mansionario representaban dentro da terra dos Querquernos un forte centro de romanización, mais dase eiquí o caso, corrente en Galicia, de que a cultura do pobo invasor e colonizador non traspasa aparentemente a linde dos camiños por onde circulaba a vida oficial do Imperio. Non sabemos se tal fenómeno obedecerá a unha sinxela falla de inzamento de certas manifestacións de aquela cultura e que non afectaría a outras, ou se haberá no fondo unha verdadeira impermeabilidade entorgada na i-alma popular cara as cousas alleeiras, mais compre consinar o feito de que quitados os abondosos restos das *Aquis Querquernis* e das suas proisimidades inmediatas e os tellóns a que atrás nos referimos e que foron atopados na Coroa de Santa Cristiña e no coto de San Andrao; non se rexistra no restante do país catalogado ningún achádego nin vestixio, ningunha lápida, sepultura ou ara que poda calificarse de román.

CONSIDERACIÓNS FOLK-LÓRICAS

Dos sete castros catalogados na terra de Lobeira, soio catro, os da Coroa de Santa Cristiña, Crasto, cota da Vila e San Andrao, teñen folk-lore. Os tres restantes ou sexa os do coto da Xulleira. Coroa de San Xés e o Castrelo carecen de il ou pol-o menos non-os deron razón da sua eisistenza.

Os habitadores dos castros.— Son como decote, os mouros, os principaes habitadores dos castros, máis eiqui non aparecen case que nunca a maneira de xentes pretéritas e desparecidas se non como presentes e actuantes. Agás no caso do coto de San Adrao, onde se dí que *tiñan* unha capela e un mirador, viven ainda entre nós a sua eisistenza estrana e soterrada, anque non carente de traballos e coidados, e o mesmo nas penedas da Labugueira que ô pe da Ponte Avedela, ouvese o chocolear dos seus teares. Mais o traballo cotián non escruie os divertimentos nin as festas, e na Coroa de Santa Cristiña, ve unha muller, beilar ôs mouros ô compás de unha tocata de gaita.

Ruido de tear e sonido de músicas son cousas correntes nos sitios de mourindade e que se comentaron xa n-outros fascículos de iste catálogo. Menos frecuente, pol-o menos no sul de Galicia, é que os mouros revistan formas xigantescas.

Tropezáramos si, no castro de Trelle, c-un xigante *moi grandisimo, con ollos de boi* que se presenta a un rapaz que raña inadvertidamente c-un coitelo n-unha peneda, máis non volvéramos nunca a atopar con seres de ista natureza. No norte da nosa terra semella que os xigantes andan máis a fartura que na rexión meridional e alí aponse a costrución de moitos castros a unha raza de mouros de talla desmesurada, e ainda se fala das loitas que mantiñan os que vivían no castro de Lubre cos moradores do de Guisamo (vex. Anxel del Castillo, *Los Castros Gallegos*, páxinas 23 e 24).

É moi posíbele que n-ista identificación dos mouros cos xigantes poda reconocerse a presenza de duas castes de seres míticos de orixe por compreto distinto, sendo os primeiros, i-en parte pol-o menos, lembranza dos castrexos históricos e os segundos titáns ou seres de natureza etónica, dos que hai eisempros abondosos nas mitoloxías e de xeito especial nas indo-xermánicas.

Nas penedas da Labugueira, alcontramos tamén unha pantasma branca. Pol-o nome de pantasma e pol-a brancura pode coidarse

que se trata da aparición do espectro de un morto, que se trasladóu dende o adro parroquial a aquelas penedas.

Os tesouros.—Hainos na Coroa de Santa Cristiña, na Porta do Mouro, na cota da Vila e na cota de San Adrao.

Sabemos que o dono dos haberes da Porta do Mouro é un xigante, i-é de supor que os demais acobillos sexan cousa da mourindade que atuaria os seus cofres asegún o mandado de que se fala no Códice Calixtino. Iñoramos asimesmo se sobre tales tesouros pesará o poder de algún feitizo. A única referenza que encol de iste asunto acadamos foi a relativa â inutilidade dos traballos dos tres veciños de Facós, que quizais gastaron en van o seu tempo por non fixárense no encantamento dos obxetos preciosos que buscaban.

Os soalleiros.—Están os soalleiros relacionados por veces cos tesouros. Lugares hai en que as cousas asoelladas son todas de grande valor e n-outros en que son sinxelamente grán de millo.

Na Coroa de Santa Cristiña, onde aparecen ligados cos misterios da noite de San Xohán, non pode determiñarse a sua natureza porque os mouros fuxen aixiña co-iles. N-unha segunda versión os soalleiros convirtense en tendas mais non se alcontra, termando de elas, moura ningunha que pregunte se se prefire a tenda ou a tendeira e que bote maldicións se non se certa na resposta axeitada pra provocar o seu desencantamento.

A moura do outeiro do Crasto, no Coto da Vila fai tamén os seus soalleiros, mais non se espicifica a sua calidade.

O desencantamento dos tesouros. - Acadamos un soio caso na Porta do Mouro e ainda iste revestido de un aspecto especial, xa que os desconxuros van unicamente endereitados a obrigar o xigante que se presente pra supricarlle despois que entregue unha porción dos seus coantiosos haberes.

No modus operandi.—Cos detalles do circo, das cruces no chan e no ar e da lectura no libro hai unha segura contamiñación das maneiras peculiares pra invocar ô demo, contamiñación que se fai mais patente cando o xigante pergunta a forma en que se ha presentar. Nos libros de maxia é sabido que ô invocar ô demo coidase sempre de decirlle que non colla aparenzas temerosas e que saia de un modo apacibele e grato. Eiquí o mozo que viñera hai pouco do servicio, demanda soio unha parada militar e o xigante pónselle diante a il, e ôs seus compañeiros, con toda a sua brutal grandeza que rubia mais alta que os outeiros da serra.

E dina de térese en conta asimesmo a circustanza de que o mal eisito da operación máxica débase â falla de concordia e de boa avenenza entre os operadores. Na parroquia de Velle e localizada na chamada serra de Mosteironda, recollimos nos derradeiros de 1932 unha lenda en que varios veciños da fregresia fracasan no seu intento de atopar unha trabe de ouro, porque en vez de ila buscar xuntos i-en boa armonía, van separados e âs escondedelas, querendo cada un sacar pra si todo o proveito.

Parece pol-o tanto que pra chegar a conseguir alguns dos nosos tesouros compre levar intencións puras e non ter a ialma lixada por cobizas nin envexas.

O año branco.—Pra desencantar o tesouro do castro de Mourillós, fai falla botarlle un gato negro â *témera* que o garda, e pra apodeirarse dos haberes do castro de Ourille necesitase dar como prenda un rexelo branco cos dentes negros. O xigante da Porta do Mouro pide en troques un año branco e sen lixo. Diríase que os guardiáns dos tesouros da terra de Celanova, a que pertescen aquiles castros teñen un carácter infernal e demoníaco a xuzgar pol-as ofrendas que demandan xa que o gato negro é un animal goetico e goetica é tamén a negrura dos dentes do rexelo. O xigante do país de Lobeira eisixe en troques un animal puro como se a sua natureza, fora mais benéfica, sendo ben ter en conta a iste respecto que soio se retira e rompe a conversa cos desencantadores cando os ouve rifar e por de manifesto a sua pequeneza de esprito.

A vida sobterrea.—Que os mouros viven baixo da terra queda amostrado nas lendas

da Coroa de Santa Cristiña e nas do coto da Vila. Na primeira a muller que ia cas ovellas, viu pol-a porta que se abriu como moita xente beilaba dentro. Nas penedas da Labugueira ouvese tecer no interior de elas e na Ponte Avedela hai de seguro unha cidade, na que tecen asimesmo.

Co-ista crenza nas habitacións por baixo de terra, que n-outras ocasións descríbense como moi luxosas e ben postas, compre relacioár os camiños sobterreos da clás da que vai dende a Coroa de Santa Cristiña ô río Limia.

As cidades asolagadas.—A unha de elas debe pertescer o cruceiro que eisiste no Limia e no que tropezan os pes dos nadadores. Débese ter en conta que no nacimento de aquil río, na lagoa Antela ou Beón, está asolagada a cidade de Antioquía, compañeira das de Carregal, Domiños e Lago de Maside, e que é moi posibele que se trate, no caso que agora comentamos, de unha emigración da lenda limia.

O señor Sant-Iago.—Os mouros da Coroa de Santa Cristiña perecen a maus do Santo Apóstolo cando intentaban levar pro castro a iauga do río Cadás.

A matanza da mouranía é unha contaminación nidia da batalla de Clavixo i-en canto os traballos hidráulicos dos habitadores do castro é posibele que teñan relación cas obras das minas de ouro románs popularizadas principalmente pol-o tonél de Monte furado.

A moura que da de beber.—É ista a primeira vez que nos alcontramos no noso folklore castrexo c-unha samaritana de ista caste e temos que confesar non atinamos con interpretación doada. Relixión dos ríos? Virtude salutar das augas? Pode ser, mais é millor estar â espreita de novas aportacións que acraren unha siñificanza que xusgamos por demais escura.

As lembranzas históricas.—Pode apuntarse n-iste apartado todo o relativo â capela de San Adrao no coto do seu nome e a da capela da Madanela no coto da Vila, xa que ambos semellan teren eisistido e ainda dado nome ôs lugares en que se emprazaban.

É curiosa a atribución ôs mouros da capela de San Adrao, reveladora da elasticidade conque se aprica tal calificativo a calquer cousa antiga, con disprezo absoluto da historia e da cronoloxia.

Con menos seguridade poden dárense como lembranzas históricas as referenzas en col das casas dos mouros e das murallas do coto da Vila.

FLORENTINO LÓPEZ CUEVILLAS E

XURXO LORENZO.

INDICE CULTURAL E ARTISTICO DO RENACIMENTO GALEGO

POR FRANCISCO F. DEL RIEGO

(Proseguimento)

Ficeron festas as mozas
o vento novo da i alma
ai sí!

A noiva crara do orballo
quebróu seu vidro de noiva
ai non!

E ista outra de métrica descoñecida na nosa literatura, pro que tén un recendo das cantigas noruegas, que impresioa pol-o ritmo e pol-a musicalidade.

No niño novo do vento
hai unha pomba doirada
meu amigo!
Quén poidera namorala.

Ten ares de frol recente
cousas de recén casada
meu amigo!
Quén poidera namorala.

Canta o luar i o mencer
en frauta de verde olivo
Quén poidera namorala
meu amigo!

Tamén tén soma de soma
i andar primeiro de río
Quén poidera namorala
meu amigo!

Eu digo agora eiquí, denantes de se dar á pubricidade iste derradeiro libro, que terá de producir na crítica i en todos cantos coñecen a obra de Cunqueiro, unha sensación formidable e non agardada.

Luis Pimentel en «Diario de un médico de garda» amósanos unha visión do hospital, en que o patetismo do poema remata desfacéndose sempre n-unha nota de color e de serenidade.

Bal y Gay, lucense coma o anterior, e como o anterior un poeta creacionista tipo, somentes o coñecemos a través de poesías soltas, con que ten colaborado en diversas revistas, e que o sitúan nun prano ergueito da nosa lírica, taes: «Jazzs sonámbulo» e a mais coñecida de «Cartón».

Euxenio Montes, poeta de movilidade máxima, captador de todal-as posturas inxeles do noso esprito racial no senso máis popular d-ista verba, aparécese así refrexado no seu volume «Versos a tres cas o neto».

Outeiro Espasandín non ten pubricado ainda ningún libro, as suas poesias, moitas d ilas inéditas, exhalan a beleza e a emoción con un matiz novo, con un acento fondo. O ceo e a terra xúntanse no seu elan poético. O ceo de todol-os homes e a terra de cada un. Como galego, é un poeta universal.

Poetas dazanovistas con influencia de Juan Ramón Jiménez, de Antonio Machado, de Hölderlin, de Paul Valery. E intento incluir n-iles a: *Amado Carballo*, que no seu primeiro libro de versos «Proel», deunos coma en vaso propio, a promesa da sua orixinalidade, o seu canto tenro e lírico matizado por un trémolo de malancunia. E logo no «Galo», libro póstumo, a emoción dos seus poemas de ritmo e sabor paateista, en que a Natureza somellaba recrearse, traguéndonos paisaxes inéditos e perspeitivas novas.

Carballo Calero, poeta de senso novísimo entra no campo da lírica galega co seu libro «Vieiros»; un dos melloces logrados na vendima da nosa renacencia. Agora, logo se nos aparecerá con un novo feixe de versos, ainda inéditos, nos que logra, e cecais sexa o úneco na literatura aitual, ao menos na hespañola, introducir á muller na sua obra, con unha función lírica e nun senso de cousa, xugosa e recendente.

Augusto M.ª Casas en «Vento Segrel» aparece enfrentado por vieiros novos á par de Amado Carballo, conservando, con todo, un lastre tradicional no mellor senso da verba.

Blanco Amor, o autor de «Poema en catro Tempos», é unha das mais finas persoalidades da lírica galega. A sua obra é unha sinfonia do mar e no intento un poema de avangarda, que convirte ao seu autor no más tipico poeta modernista galego, como ten dito dil Carballo Calero.

Poetas do novo romantismo, antre os cales somentes podemos encadrar a un soio dos aituales, a *Aquilino Iglesia Alvariño*, que se nos revelóu primeiro como poeta cheo de pesimismo no seu primeiro libro «Señardá» e que agora con «Corazón ao Vento», aparécesenos con unha auténtica poesía d-a montaña. Senso pagán. Mitoloxia rústica finisima. Afán de ausencia. Nota de color en todol os seus poemas, que mais que estados de azo dil, refrexan estados de azo da natureza. Proba de que son poemas sin trampa. Iglesia Alvariño é un dos valores mais considerabres da lírica galega, atopán-

dose no seu libro unha promesa de depuración xa perfeitamente crara e limpa da sua poesía.

Poetas que retornan ao primitivo senso lírico dos cancioeiros, para con mais seguranza seguir a roita emotiva da i-alma da raza. *Bouza-Brey* co recente libro «Nao Senlleira», en que recolle poemas xa pubricados, logra o intento de restaurar na poesía aitual, as valoracións poéticas dos Cancioeiros i enche un aspeito da nosa lírica no que se non tiña feito ren, e que ademáis ven na hora precisa en que aquéla somella embarcarse pra viaxes longos e dificultosos. Sigue o ritmo e a métrica medievás e n-isto difrénciase das cantigas de Cunqueiro, mais lixeiras, anque Bouza haxa acadado o millor âr airoso dos Cancioeiros n-aqueles tan belidos, como: «Quen dera ser nao senlleira —n aquel mar non presentido— das xa mergulladas terras». Ou n-aquil outro: «Moe, moe rodicio do sol—ai o corpo da nena leda—fitada de evocazóns».

A PINTURA

A pintura aitual galega caraiterízase pol o seu senso racial. Os pintores de ista hora fan o arte puro apoiándose apaixoadamente no trampolín da vida galega. Os pintores novos da Galicia saben atopar aquí materia pra construir unha lingua universal. Crean pensando na cultura galega e buscan a materia no vivir galego. Pero pensar pra cultura galega, traballar pra ela, siñifica colaborar no seu avance. E isto equival a facer porque día o paso que hoxe debe de dar. Tal é, e tal aparez a laboura limpa do máis representativo do noso arte presente. Imos á facer díl un análisis lixeiro, especificado en cada un dos seus nomes máis esgrevios.

Castelao.—O seu dibuxo ven do dibuxo alemán-xudeu. De aquil dibuxo que encarnan: Flehter, Paul Klee, Gross. Castelao acada con él unha etapa de preocupación pol-a liña que n-il é expresiva e logo nos dibuxantes que veñen despóis vai á ser impresiva. Liquida o senso alemán-xudeu do seu dibuxo por unha preocupación social de temperamento racial —galego— Arte social no mellor senso da verba, distinto e desviado do dos alemás que remataron n-unha preocupación social revolucionaria de matíz universal e que fixo perder a expresividade á sua liña. Como pintor, Castelao é inferior ao dibuxante. En «Vento Mareiro». En «Terra de Lobos», óllase vir o conceito de pintura que logo ten de callar en Colmeiro i-en Maside e que fará que sexa posible falar d un xeito eslavo d-istes pintores. Castelao é, a máis, isa sustancia super-humán que se anuncia cando se fala. Que é algo como un humor de vidro desangrado.

Arturo Souto.—É o máis universal dos nosos pintores. Ensaióu todal-as formas: dende o cubismo deicá o realismo máxico. Agora n-ista derradeira etapa, volta de novo ao realismo máxico Os seus cadros: Estampas coloreadas, «Baile de Porto», «Girls», «Mariñeiros con acordeón», son acertos cheos de gracia e de expresividade. Eu penso que, despóis de Solano e de Colmeiro, Souto é o pintor que na Península tén o máis vario e formidable número de côres ocres, que n-il acadan unha vitalidade fondísima.

Manuel Colmeiro.—É o primeiro pintor galego de hoxe. Cunqueiro teno caraiterizado, n-unha conferencia inaugural da exposición que está celebrando en Ourense, coma un Cezánne que lle roubóu a boca á Barradas e o ollo dereito á Marie Blanchard. De eiquí que todol-os seus cadros falen e vexan. Un historiador de arte universal, diante de istes cadros, faría decontado a sua filiación eslava. Colmeiro é un barroco, pero un barroco que correspondera á un senso que o meieval tiña do clásico, por volumes a formas e non por formas a volumes. Colmeiro é un labrego auténtico que pinta e ara coa mesma naturalidade e co mesmo esforzo. Colmeiro é hoxe o pintor galego de máis posibilidás. Entre os seus cadros, en «Cesto con cotelo», aparez a primeira natureza morta que se pinta en Galicia, respondendo á cousas vivas. É un lenzo branco extendido no campo.

Un cesto roto con pan de broa e n-unha esquiña do cadro unha mazá roxa con dazasete roxos diferentes. «Nai e filla» é a sua mellor obra. Obra que habería que mandar en primeiro termo á un auténtico museo de arte moderno. «Hércules na paisaxe» é un mito labrego.

Carlos Maside.—É o que máis cousas sabe e por tanto, o que máis recursos tén, ainda que os empregue con unha honradez máxima. O seu arte está na mesma liña que o de Colmeiro. As figuras dos seus cadros adequiren un volume e unha densidade que os fai cáxeque escultóricos. En Maside, o dibuxante manda nos tonos sempre. Non pinta con pincel. Pinta con espátula e paletiña de dar cal os canteiros. O maior valor da sua pintura —i-é mui grande iste valor— consiste na premiosidade, nos volumes. Maside como Colmeiro, son sobre todo, pintores murales, e nun Estado galego con concencia da sua obriga, istes dous artistas terían paredes que pintar, na seguranza de que o farían coma ninguén en Galicia e coma mui poucos fora d-ela. Os seus cadros principás son: os tellados e rúas composteláns, riquísimos de côr e de liña. Os tonos das casas son carnosos e a composición pódese afirmar rotundamente que é igual á dos tellados de René Clair en «Sous les toits de Paris» ou en «Vive la liberté». Temas campesiños e mariñeiros, son os de «Muller con cabalo», «As peixeiras», «As mulleres sentadas».

Luis Seoane, anque arxentino, é un dibuxante autênticamente galego con un porvir magnífico. O seu dibuxo xa tiña precedentes en Galicia en Fernández Mazas i-en Cebreiro. Pero en Seoane tén unha inxenuidade e un ritmo que iles non tiñan acadado. As estampas coloreadas son feitas con tintas planas, ou sexa, tintas que se non poden mixturar pra outer tonos e que hai que conquerir a forza de somas. Estas estampas por isa dificultade e pol-a téinica novísima perfeitamente orixinal, son unha sorpresa grande pra todos.

Ben y Bóo.—Pintóu seis cadros e aos doce días de expôlos por primeira vez en Compostela, morreu. Era un primitivo. Por facer cousas como as dil pero peores, Spies pasa por ser hoxe, i-é, un dos mellores pintores de Europa. Nos museos hai cadros de primitivos italiáns de bastante menos valor que a «Muiñeira» de Ben y Bóo.

Landín.—É un pintor anxélico. Garda municipal en Santiago, foi intuído o seu valer artístico por Maside. En todol os seus cadros hai unha sutileza que él garda i-esconde nos côres máis craros que ninguén pode imaxinar. Co ísto fica dito, que ainda que non é un pintor culto, non é un inxénuo. O mellor dos seus cadros, cecáis sexa «O desnudo de nena».

Torres, está na liña de Souto e tén a mesma preocupación que tén Maside pol-as dimensións. Pintor mural como iles.

Laxeiro, Granell e *Castro Arines*, son promesas mañíficas n iste novo camiñar do arte galego pol-os vieiros nacionás.

A ESCULTURA

Asorey e Bonome, que escomezaran achegándose á aquel punto de onde surtisen as posibilidás da escultura en Galicia, remataron saindo por camiños trabucados e insospeitados nun escultor galego, anque non creamos a Asorey perdido definitivamente pra nosa tradición artística. Á iste respeito podemos lembrarnos dun ensaio do mestre Unamuno: «El arte de labrar la piedra en Galicia», onde están indicados dun xeito claro e taxativo os vieiros todos da nosa escultura.—*Eiroa Barral* ven á responder á ista tradición, e á iste senso de artesán, de canteiro que chega á escultor e á artista por oficio do seu propio oficio. Falouse de Renoir referíndose á Eiroa. A referencia é xusta i é o mellor eloxio que se lle pode facer. Na «Leiteira», á temática de construción acada todol os planos sin se romper nin manchar en ningún diles. Podemos preguntarnos en cantos es-

cultores modernos se dá iso. Acusouse á Eiroa de indocumentado e ao pouco tempo expuña a «Cabeza de Cristo», que responde á un conceito de clasicismo anti-normativo, que ainda anda nos libros como idea avanzadísima e que soio Planes e Clará na Península, Peigues en Francia e Mestrowkyck en Serbia, intentaron.

Podemos decir, pois, que a escultura xenuinamente galega, tal como a entendemos n-un senso novo, está hoxe representada por Eiroa, escultor galego e universal.

(Continuarase)

OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS

VOCABULARIO CASTELLANO-GALLEGO de las Irmandades da Fala, Cruña.

Estábamos faltosos d'un vocabulario d'esta caste. Unha chea de materias (prehistoria, historia, arqueoloxía, folklore, etc.) van sendo ben estudadas; en troques, a filoloxía témola ben atrasada. Podemos dicir d'unha vez qu'en Galicia non s'estuda o idioma galego. S'algo queremos saber d'íl temos que acodir aos traballos dos portugueses e ainda aos dos dialeitólogos alemás da escola de Hamburgo. E non temos máis traballos indígenas qu'as Gramáticas práiticas elementás de Saco Arce e Lugrís Freire (as outras que hai, a de Mirás, etc., son descoñecidas pr'a maor parte da gente) e Dicionarios esgotados, com'os de Cubeiro e Valladares, ou incompretos com'o da Academia, ou o dino de loubanza de Carré Alvarellos, s'o seu segundo volume non estivera feito con demasiada presa. Nen tan xiquera hai unha abondosa recolleita de léisico. E non falemos da fonética e da sintaxe, que temos pouco menos qu'inéditas. Hai é certo a *Gramática histórica* de García de Diego, que é unha boa guía pra a fonética, feita á base de documentos, e o estudo de Couceiro Freijomil na *Geografía del Reino de Galicia* da Casa Martín de Barcelona. E paremos de contar. O estudo de Margot Sponer, o Dicionario de Eladio Rodríguez González fican inéditos.

D'iste geito, nós falamos e escribimos en galego sen guía de ningunha caste, atal e como Deus nos deu á entender, anárquicamente, correndo o risco de derramalo. Compren estudos en col da nosa lingua pra traguer á gente cara unha norma engebre e difrenciada. Hoxe o galego estano forxando escrusivamente os poetas, que por certo, escríbeno millor qu'os prosistas, mais ainda antr'os poetas, non todos teñen o gusto depurado nen poseen o genio da lingua, como o posée, por eixempro, antr'os modernos, Fermín Bouza Brey. Todos léemos canto podemos os documentos antigos, mais compre que se nos deprenda á leelos beu. E tamén compre escoitar ao pobo.

Por isto todo son tan ben vidas obras coma ésta. As Irmandades da Fala recolleron eiquí máis de 15.000 vocábulos, e engaderon un valioso apéndice acraratorio, con normas pra o emprego d'unha chea d'elas. Dende logo, non se trata d'unha obra centífeca, senón d'un libro práitico, de gran utilidade pra os escritores que encomenzan, e que foron educados na gramática castelán, e pra léer e escribir somentes a lingua oficial. É además unha boa probanza da riqueza da lingua galega endereitada cara o gran púbrico.

O defeito meirande que ll'atopamos, é o que os mesmos AA. do Vocabulario espresan n estas verbas: «Como nuestro propósito es el de unificar lo más radicalmente posible la lengua gallega, hemos omitido buen número de voces comarcales.» Non compartimos iste criterio demasiado estreito; o geito d'unificar unha lingua non é podala de todo aquelo que non sexa d'usanza geral. Co-ís-o o que se fai é empobrecel o idioma. O geito de proceder é precisamente o contrario: recoller todal as «voces comarcales», por restrita que semelle a área geográfica da sua usanza, pra tornalas coñecidas en todo o territorio, co qual enreqüéntase o léisico común. Por outra banda, os AA. dan moitas veces coma dialeitás, espresións cuio dialeitalismo habia ser ben discutibele, e ainda hai o reparo de que iste pensar resíntese d'un criterio formado en parte nas terras cruñesas e mariñáns. Tamén coidamos que, fora do dito, o Vocabulario poderia ser considerabelmente aumentado. Iste é labor dos que traballen riba d'íl, pois precisamente o méreto millor d'esta obra é o de servir de base pra traballos futuros.

De toda sorte, já hoxe é un gran elemento d'estudo e d'ajuda pra os escritores galegos, que llo deben agradecer ás Irmandades da Fala.

A PROL DO ESTATUTO, por Manuel Banet Fontenla, Santiago, Nós, 1933.

O DR. Banet Fontenla é un dos máis antigos e bariles loitadores do galeguismo e un dos mais asisados e documentados coñecedores da nosa Terra e das suas necesidades. É pena qu'a sua grande modestia e o seu moito traballo profesional o manteñan tan calado, il que tan ben sabe dicir as verbas precisas en cada istante, e que de palabra espalla tan sabiamente o seu consello, coma saudosamente lembran todos cand'a sua intervención na Asambreia de Lugo do 1918, e ainda agora, nos Consellos do partido á que pertence, ond'o Dr. Banet é de cote escoitado con respeto.

Mais no istante precis-, o Dr. Banet sabe sair ao campo, coma agora o fai co-iste razoado alegato á prol do Estatuto de Galicia, no que, en ben poucas llanas, escritas n-un maravilloso galego de nobre i ergueita enxebreza, fire d'un puló serea e certeiramente no probreima; espondo sintéticamente as razós á favor e as causas psicológicas que moven aos que van en contra do Estatuto.

É un dos millores traballos de propaganda que se levan feito, e que debera andar nas maus de todol-os galegos.

ENSAYO HISTÓRICO SOBRE LA CULTURA GALLEGA, por Ramón Otero Pedrayo, Santiago, NÓS, 1933.

Iste ensayo foi escrito pra formar part- da Biblioteca de Estudios Gallegos da CIAP, que dirigia Alvaro das Casas, e que o afundimento da empresa deixou no caixón. N il, Otero Pedrayo enfoca a historia de Galicia d'un geito novo, precurando a nosa persoalidade onde verdaleiramente está: na cultura e non na polîteca. Elo é dende logo un acerto do grande escritor.

O *Ensayo* é verdadeiramente un ensayo, ou máis ben unha riola d'iles perfeitamente enlazados. Non é propiamente un relato nen unha descripción do proceso da nosa cultura. Non s'atopan n il apenas feitos concretos nen datas, coma non sexan os caraiteristecos e simbólicos. È a historia da cultura galega asimilada e sentida fondamente. Otero adonouse da corrente central da nosa cultura, da sua significación fonda, da sua i alma invisibele, e o que nos dá n iste libro forte e sugestivo é o interno proceso criador o senso inmorrente da cultura galega, manifestado século por século nos seus simbolos externos fundamentás: «la barca Apostólica, las hogueras de San Martin, la Galaxia, la archivolta florida, la selva encantada, los caminos del mundo, la ojiva y la espada, el poniente barroco».

Son de todos coñecidos os acertos —verdadeiras descobertas— d'interpretación estética d'Otero Pedrayo, o millor glosador da arte compostelán. N iste libro hai ademáis d'iso, unha chea d'ouservaciós e d'interpretaciós imprevistas dos máis diversos aspeutos da cultura galega, dos que tira sinificaciós endejamáis achadas enantes, e que terán que ser tidas en conta pra sempre por calquera que se poña á escribir a nosa historia.

Ademáis, o libro desenvólvese com'un poema, c'un ritmo ergueito e domeñante e co-a outa lingoage de todol-os seus libros, onde, coma na arquiteitura barroca, que n il tén tan agudo intérprete, a sólida cencia vése estremecida d'entusiasmo. È un dos libros que han quedar do noso esforzo d'istes anos, coma guieiro pra quen queira comprender o que Galicia sinificou no pasado e debe sinificar no porvir.

BRANQUINHO DA FONSECA: MAR COALHADO. Imprensa da Universidade. Coimbra, 1932.

A POESIA nova en Portugal é cousa ben diferente da poesía nova en Hespaña. En Hespaña hai cáxeque unha solución de continuidade antre os vellos poetas e os poetas novos. En Portugal, os avances da poesía levaron outra orientación, en virtude da cal non é tan sûpeta a transición dos poetas de onte aos poetas de hoxe. Procede, cicáis, isto de que os novos poetas portugueses non tenderon a deshumanizar a poesía tanto como os hespañoles. (Estóume referindo aos hespañoles de fala castelá. En Galicia cada un fai o que lle peta, e apenas hai homoxeneidades nas tendencias dos nosos modernos líricos). Pedro Salinas, por exempro, falanos n-unha poesía filtrada, esterilizada de toda paixón humá. Ben ao contrario, iste Branquinho da Fonseca cuio libro comento, escribe versos nos que latexa vivamente unha cárrega de mesta e complexa humanidade. Non é ista unha poesía ouxetiva, senón aguidamente persoal e percorrida âs vegadas pol-o chifro fadel de un vento dramático. Craro está que a condición de humanidade que se atopa n-iste *Mar coalhado* non supón un emprego sinxelo, inxel- direito do motivo humán. O autor é ben poeta de hoxe, e, confirmando a ouservación de Ortega y Gasset, ao humanizar a poesía, deshumaniza ao home. Os elementos humáns que xogan na poesía de Branquinho da Fonseca, teñen de humáns un mínimum tan só. O mínimum necesario pra que como humáns os recoñezamos. Pol-o demáis, están tratados con un método moitas vegadas superrealista, que fai en ocasións âs figuras que poboan istas páxinas, creaturas de un mundo seme-

llante ao que en *Sobre los ángeles* nos revelóu Alberti.

A poesía de *Mar coalhado* é unha poesía sutil, de vagos e finos matices, de bretemosa e penetrante saudade. É normal n-ela unha certa pantesia baudelairiana, mesturada de un humor ben portugués. Unha obsesión tropical e viaxeira decora moitos dos poemas de iste tomo; poesía punxente, sinceira. Poesía impresionista, de un craro-escuro suxerente; poesía que apenas emprega outras cores que as cores neutras. Unha surrisa un pouco estrana aboia encol de istas páxinas esquemáticas: unha surrisa chea de esprito, como a que nos amosa o impresionante autorretrato do autor, que acompaña aos poemas.

R. C. C.

RÉVISTAS

ACTAS Y MEMORIAS DE LA SOCIEDAD ESPAÑOLA DE ANTROPOLOGÍA, ETNOLOGÍA Y PREHISTORIA, 1932, cuadernos 2.º - 3.º

Duas das memorias (dos Sres. Barras de Aragón e Barreiro) son referentes respeitivamente aos cráneos do indios güajiros do Museu d'Historia Natural de Caracas, e a unha antiga Historia de Titaguas d'intrés etnográfico. De caraute geral, *el calor en la vida y el arte de los pueblos* de J. Pérez de Barradas. Na bibriografía, reséñanse: *Pasatiempo folklórico. Varios juegos infantiles del siglo XVI* de Francisco Rodríguez Marín; *Folklore de S. Simão de Novais. Orações*, de F. de Castro Pires de Lima, e outros libros en col de Laponia, Wustemberg, Ur, etc.

BOLETÍN DE FILOLOGÍA, t. I, fasc. 3 a 4. Lisboa 1933.

O INTRESANTE sumario d'esta revista, indispensábele pra quen queira ter unha fonda coñecencia do idioma galaico-portugués, é o seguinte: J. María Rodrigues *Sôbre o uso do infinito impersoal e do persoal en «Os Lusíadas»*—Rodrigues Lapa, *Fray Martín Sarmiento e o vocábulo «carites»* (seguido do aludido escrito de Sarmiento)—Id. *Libros de falcoaría*—Hernani Cidade, *O conceito da poesía no século XVII. D. Francisco Manoel de Nelo*—R. de Sá Nogueira, *Subsídios para o estudo da assimilaçao en portugués* Rudoff Rübecamp, *A linguagem das Cantigas de Santa María de Afonso X o Sabio—Miscelánea—Libros e Revistas* (reseña do traballo de W. Ebeling en col dos instrumentos agrícolas do E. de Lugo)—*Vida do Centro.*

TRABALHOS DA SOCIEDADE PORTUGESA DE ANTROPOLOGÍA E ETNOLOGÍA, vol. VI, fasc. I, Porto, 1933.

PUBRICA: Dr. Renato Kehl, *Política Eugénica*—Humberto Pinto Lima, *A cerâmica predinástica* (no Egipto)—J. R. dos Santos Junior, *O abrigo pré histórico da «Pala-Pinta»—Varia*- Na bibriografía: *Serão pre-asturienses as estações pre-históricas do litoral galaico minhoto?* e *Algúns raspadores da industria galaico-minhota de tipo asturiense* do P. Jalhay—*Los brazaletes post-hallstátticos del noroeste hispánico* de Florentino L. Cuevillas—*As origens da cidade do Porto*, de Méndes Correa—*O Poveiro* de A Santos Graça—O qüestionario das *embarcacións* de Xoquín Lourenzo—ete., etc.

NÓTULA SÔBRE O ARREMÉSSO DOS DENTES, Porto, 1932, por J. R. dos Santos Junior,

O autor espón eiquí diversas usanzaspor tuguesas de tratamento dos dentes de leite que lle caen aos rapaces, asunto de grande actualidade etnológica e folklórica nas pubricacións de todo o mundo, por acharse relacioado con probremas importantes. Coida que nas práiticas estudadas, o elemento fundamental común é o de botar o dente pra tras das costas.

OLARIAS DE MUGE, é un estudo do mesmo A. encol da industria popular dos oleiros d'aquela localidade, semellante ás nosas de Niñodaiga, etc. En colaboración con J. Bethencourt Ferreira, dá tamén.

A PEDRA DE COBRA, contravenено popular contra a pezoña da serpe, estudo ben propio pra compretar o das creenzas populares arredor da serpe, de Méndes Correa, Cuevillas e Bouza Brey, etc.

NOTAS ETNOGRÁFICAS SOBRE BARCELOS, por Fernanda de Matos Junior, Porto, 1932.

É un estudo etnográfico d'unha terra, semellante aos pubricados ou emprendidos pol-o Seminario d'Estudos Galegos (Calvos de Randín, Melide, etc). Comprende: *Condiçoes geográficas, Consideraçoes históricas* (a historia, a tradición, a lênda, momentos, (Estudo etnográfico: *Vida material*, (A poboación, habitación, mantenza, vestido, agricultura, industria, comercio); *Vida mental* (lingoage, cencia popular, arte popular, religión e supertición); *Vida social* (familia, cerimonias, nomes, sentimento).

NÓS, Publicacións Galegas e Imprenta, Rúa do Villar, 15 - Santiago

A hixiene nos nenos

é a garantía da sua saúde física e moral o día de mañá.

No diario aseo dos nenos emplee o **"Jabón Sales de la Toja"**, único que âs suas altas calidades meiciñás xunta toda a finura e prefume d'un xabón de tocador.

Contribuie ô perfeito desenrolo das criaturas e evita o perigo da escrófula e o raquitísmo.

1pta PASTILLA

JABÓN LA TOJA

ÚNICO EN EL MUNDO

O Xabrón da Toxa é o mellor.

Honra á Galicia no mundo enteiro

MERQUE VOSTEDE
Plumeiros RAFIUM
DE MÁIS DURA QU'OS DE PLUMA E LIMPAN MILLOR.
VÉNDENSE EN TODOL-OS ESTABRECIMENTOS DO RAMO.
ANDRÉS PERILLE --- OURENSE

Sanatorio Quirúrxico de San Lorenzo
Santiago de Galicia

Dos Profesores

D. Fernando Alsina e D. Antonio M. de la Riva

CIRUXANO XINECÓLOGO

FOTOGRABADO
Si quer qu-os seus fotograbados sexan o mais perfeito posibres, convenlle envialos aos
Talleres de fotograbado ESPASA-CALPE S. A.
Ríos Rosas, 24-Apartado, 547 MADRID

A sua biblioteca non será unha biblioteca galega, mentras non adequira as obras editadas por

NÓS PUBRICACIÓNS GALEGAS E IMPRENTA SANTIAGO